

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN İPTAL KARARLARININ BAĞLAYICILIĞI VE İPTAL KARARI SONUCU KANUN KOYMA¹

THE BINDING OF THE ANNULMENT DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT AND LEGISLATION AS A RESULT OF THE ANNULMENT DECISION

Abbas KILIÇ²

ÖZET

Anayasalar, devletin egemenlik alanındaki herkes için bağlayıcı üstün hukuk kurallarıdır. Anayasaya bu niteliğini kazandıran mekanizma esasen “anayasa yargısı”dır. Anayasa Mahkemesinin iptal kararları da anayasalar gibi herkes için bağlayıcı güce sahiptir. 1982 Anayasası'nın 153. maddesinin altıncı fıkrasında, “*Anayasa Mahkemesi kararları Resmî Gazetede hemen yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzelkişileri bağlar*” hükmüne yer verilerek Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı çok açık bir şekilde, kararın muhatabının yükümlülüğü bakımından tereddüde yer bırakmayacak biçimde düzenlenmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının bir gereği olarak yeniden kanun konulması halinde, yasama organının, iptal kararının özünü gözeterek bu işlemi gerçekleştirmesi gerekmektedir. Fakat aynı hükümleri kanun ile düzenleme konusu haline getirmek, Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Bunun sonucunda ise Anayasa ile güvence altına alınan hukuk devleti ilkesi ihlal edilmiş olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa yargısı, iptal kararı, yasama organı, Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı, anayasal devlet

1 Araştırma Makalesi

Makale gönderim tarihi: 11.10.2024

Makale kabul tarihi: 19.11.2024

2 Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

E-posta: abbas.kilic@bozok.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1279-4747

ABSTRACT

Constitutions are supreme legal rules binding on all those in the sovereign sphere of the state. The mechanism that gives this quality to the Constitution is essentially the “constitutional jurisdiction”. The decisions of the Constitutional Court, as the Constitutions, have binding force for everyone. Article 153, paragraph six of the 1982 Constitution states that “Decisions of the Constitutional Court shall be published immediately in the Official Gazette, and shall be binding on the legislative, executive, and judicial organs, on the administrative authorities, and on persons and corporate bodies.” thus clearly regulating the binding nature of the decisions of the Constitutional Court, without doubt as to the obligation of the addressee of the decision. If a new law is reintroduced as a requirement of the annulment decisions of the Constitutional Court, the legislature must carry out legislation process by taking into account the essence of the annulment decision. However making the same issue a subject of regulation by law is contrary to the principle of the binding force of the decisions of the Constitutional Court. As a result, the principle of the rule of law guaranteed by the Constitution is violated

Keywords: *Constitutional jurisdiction, annulment decision, legislature, binding force of the Constitutional Court, constitutional state*

GİRİŞ

“Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı”, demokrasiye, hukuk devletine ve insan haklarına bağlılık bilinci ile iç içedir. Bunun hayata geçirilmesinde, devlet organları ve kişilerin bu ilkelere uygun tasarruflarda bulunmaları belirleyicilik taşımaktadır. Mahkeme kararlarının bağlayıcılığı yargısal çözümün nihai hedefidir. Bunun anayasa hukuku boyutuyla karşılığı Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının herkesi bağlaması olarak anlam kazanmaktadır. Anayasalar, uyulması zorunlu üstün hukuk kuralları olma özelliklerini her ne kadar ona uyma iradesi ile oluşturmuşlar ise de, esasen bu özelliği “anayasa yargısı” ile kazanmışlardır.³

Anayasa Mahkemesi kararlarında muhatap herkes olmakla birlikte, eğer ki açılan iptal davası bir kanun hükmünün iptali ile sonuçlanırsa, norm koyan organ olarak muhatap Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'dir. Bu görev aynı zamanda bir yetki alanıyla karşılık bulduğundan yeniden kanun koyma sürecini harekete geçirmektedir.⁴ Bunun sonucunda, nitelikli kanun tekniğinin işlemesi halinde, Anayasa Mahkemesi kararlarına bağlı hukuk devleti anlayışı ile yasama organında çoğulcu temsile dayalı demokratik devlet hayat bulacaktır. Bu çalışmada da, Anayasa Mahkemesi'nin kimi kararlarına uymama ve yeniden aynı konunun, aynı içerik ve kapsamda kanun teklifine dönüştürülmesi ve Anayasa Mahkemesi kararlarının yasama organı açısından bağlayıcılığı ve norm koyma sürecine etkileri üzerinde durulmaktadır.

1. ANAYASANIN ÜSTÜNLÜĞÜ VE ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ BAĞLAYICILIĞI

ABD Federal Yüksek Mahkemesi'nin 1803 *Marbury v. Madison* kararında, anayasayı kabul edenlerin onu ulusun en yüce temel hukuki metni olarak görmeleri sebebiyle, anayasaya aykırı olan yasama işlemlerinin hiçbir işleme gerek kalmaksızın kendiliğinden geçersiz olacağına tüm devletlerce kabul edileceği gerekçesine dayanılmıştır.⁵ Anayasanın üstünlüğünün bütün devlet organları için geçerli ve bağlayıcı bir ilke olduğu vurgulanmıştır.⁶ Söz konusu üstünlüğün sağlanması için bir

3 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 327.

4 Ece Göztepe, “Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi'nin Doğrudan ve Dolaylı “Çağrı Kararları” Üzerine Bir İnceleme”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı: 38, s. 45-53; Abbas Kılıç, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı: 38, s. 91-100; Kaboğlu, *Anayasa Hukuku...* s. 385-386.

5 *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 1 Cranch 137 137 (1803) bkz. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/case.html> (10.06.2024). Ayrıca bkz. Ülkü Azrak, “Anayasa Mahkemesi İptal Kararlarının Geriye Yürümezliği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 1984, Cilt: 1, s. 155.

6 Mauro Cappelletti, *Judicial Review in the Contemporary World*, The Bobbs-Merill Company, New York, 1971, s. 26 vd.; Edward McWhinney, *Supreme Courts and Judicial Law-Making: Constitutional Tribunals and Constitutional Review*, Martinus Nijhoff Publishers, Lancaster, 1986, s. 2-4; Kaboğlu, *Anayasa Hukuku...*, s. 347-405; Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017, s. 369-436; Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2024, s. 437-492; Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 737-762; Yılmaz Aliefendioğlu, *Anayasa Yargısı*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997,

denetim mekanizmasının öngörölmüş olması, üretilen kararlar açısından bağlayıcılığı sağlamanın temel araçları olmuştur.

Türkiye’de, 1982 Anayasası’nın “Anayasa’nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü” başlığını taşıyan 11. maddesi uyarınca, “*Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır*”. Buna göre, Anayasa hükümleri, devlet organlarını ve bütün gerçek ve tüzel kişileri bağlayan temel kurallardır. Nitekim bir hukuk düzeninde Anayasa, kurumların ve kuralların hem varlık sebebi olup hem de onun çerçevesini oluşturmaktadır.⁷ Anayasa’nın sistematığı içerisinde bu hüküm ile koparılamaz bir bağ sergilemek üzere, mahkemelerin bağımsız bir organ olarak varlığı güvence altına alınmıştır. Özellikle Anayasa’nın 138/son maddesinde, yargı organı tarafından verilen kararların, organik ve maddi ölçütler doğrultusunda değeri ortaya konularak “*Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez*” ifadesiyle, zaman itibarıyla de derhal icra edilmesi zorunluluğuna yer verilmiştir.

Anayasaya uygunluğun yargısal denetimiyle kararların yerine getirilmesi ve onun işleyişi ancak yargılama yetkisiyle donatılmış mahkemeler veya yüksek bir mahkeme ile gerçekleştirilebileceğinden, Anayasa Mahkemeleri de bunu hayata geçirmenin mekanizması olmaktadır.⁸ Ancak bunun gerçekleşebilmesi için hukuk devletinin cihazlanması⁹ ve yargı bağımsızlığının da güvence altına alınmış olması bir zorunluluktur. Çünkü hukuk devleti, devletin tüm faaliyetlerinin hukukiliği anlamına gelmektedir. Hukuk devletinde, yargı organına verilen işlevin yerine getirilebilmesi ancak yargının bağımsız ve tarafsız olması ile gerçekleşebilecektir.¹⁰ Söz konusu bağımsızlık ise anayasal kurumsallaşma, kurumsal demokrasi ve bunun üzerine inşa edilmiş anayasa yargısı ve kararları herkes için bağlayıcı olan anayasaya uygunluk denetim mekanizması ile mümkün olabilecektir.

Anayasa yargısının içinde bulunduğu hassas düzlem, siyaset ve hukukun kesişim alanında konumlanmaktadır. Özellikle yargının siyasallaşması veya siyasetin yargısallaşması, anayasaya uygunluk denetiminin yapıldığı ve hukuk normunun yorumlanarak herkes için bağlayıcı sonuçlar yarattığı bir alanda anlam kazanmaktadır. Etkin siyasi makamlarda hakimiyet sağlayan siyasi aktörler, kendi çıkar ve tercihleriyle uyumlu bir yargı sistemini inşa etmek ve bunu sürdürmek

s. 21-36; Osman Korkut Kanadoğlu - Ahmet Mert Duygun, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 427-507.

7 Anayurt, *Anayasa Hukuku...*, s. 737.

8 Azrak, “Anayasa Mahkemesi...”, s. 152-153.

9 Bakır Çağlar, “Avrupa Yeni Mekanında Kurumsallaşma; Hukuk ve Demokrasi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 1992, Cilt: 9, s. 233-236.

10 Bezar Eylem Ekinci, *Anayasa Hukuku Açısından Yüksek Yargı Kurulları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019, s. 1, 20-30.

için, yargı bağımsızlığına istikrarlı bir biçimde karşı durup yargısal alanı kendi siyasi çıkar ve tercihleri bağlamında işlev kazanmış bir mekanizmaya dönüştürmek isterler.¹¹ Anayasa yargısı ise buna engel olacak kararları üretmenin nihai çaresi olarak düşünülebilir. Ancak bunun için de bu görevi üstlenecek mahkemenin söz konusu kararları üretme kabiliyetine sahip olması ve üyelerinin de bunu hayata geçirebilecek liyakat ve kabiliyette bulunmaları gerekmektedir.¹² Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı, bu donanımına sahip üyelerle meşruiyete kavuşabilecek, bu süreçte üyelerin belirlenmesi prosedürü de kilit rol üstlenecektir.

Anayasa Mahkemesi'nin işlevini yerine getirebilmesi için, anayasal demokratik bir düzenin varlığı ve bu sistem içinde Anayasa Mahkemesi'nin gerek kuruluşu gerekse görev ve yetkileri ve buna bağlı olarak üretilen kararların demokratik hukuk devletinin öngördüğü meşruiyete dayanması bir gereklilik değil, zorunluluktur. Özellikle Anayasa Mahkemelerinin kuruluşunda aranacak demokratik meşruiyet, mahkemede görev üstlenen üyelerin yeterli donanıma ve liyakat koşullarına sahip olup olmamasına göre bir kompozisyon oluşturacaktır. Bu yeterlilik koşuluna bağlı işleyecek çalışma düzeni, mahkemenin vereceği kararların da meşruiyet tartışmalarından arınıp arınmayacağına ışık tutacaktır. Dünyada anayasa yargısının gelişimine bağlı olarak, günümüzde mahkeme üyelerinin belirlenmesindeki ilkeler, mahkemelerin üstlendikleri görev ve yetkiler ve bu mahkemelerin içinde yer aldıkları denetim modeline göre gelişim sergilemişlerdir.¹³ Karşılaştırmalı anayasa yargısında özellikle Almanya, Fransa, Türkiye, İtalya, Avusturya, İspanya, Portekiz, Macaristan, Şili, Kore ve Endonezya Anayasaları ile parlamentolara da üyelerin bir kısmının seçimi konusunda yetki verildiği görülmektedir.¹⁴ Bu genel tespit yanında, üye seçiminde organlar arasındaki ilişki veya denge göz önüne alındığında gerek yasama organı gerekse yürütmeye hakim olan siyasi partilerin yargı kurulları ve özellikle Anayasa Mahkemesi'nin de içinde yer aldığı yüksek yargı üyelerinin seçiminde hakim olması mahkemenin denetim organı olmak yerine destek organına dönüşmesi riskini beraberinde getirebilecektir. Bu organlara atanacak üyelerin, kendilerini atayan organ ile kuracakları bağın bir sadakat ilişkisi içinde kalması ve bu doğrultuda onların siyasi tercih, öncelik ve yaklaşımlarına uygun kararlar vermesi ve mahkemenin birçok konuda yerleşik hale gelmiş içtihadının değişmesi ve içtihat istikrarsızlığı¹⁵ yanında, anayasanın üstünlüğü, hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlükler konusunda güvence mekanizması olmaktan çıkmasına yol açacaktır.¹⁶

11 Semih Batur Kaya, *Anayasa Mahkemesi Karar Gerekçelerinin Bağlayıcılığı Sorunu*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 65-66.

12 Osman Korkut Kanadoğlu, "Yeni Anayasa Arayışları ve Karşılaştırmalı Hukuk Bağlamında Anayasa Mahkemesi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 2008, Cilt: 24, s. 65-74.

13 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, 5. Baskı, İstanbul, 2024, s. 142-160.

14 Barkın Özyurt, *Karşılaştırmalı Örnekler ve Türk Anayasa Hukuku Doktrininden Görüşler Işığında T.C. Anayasa Mahkemesi'nin Üye Kompozisyonu*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2023, s. 73-156.

15 Ozan Ergül, *Anayasa Yargısında Stare Decisis Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında İchtihat İstikrarsızlığı*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 125-307.

16 Fahri Bakırcı, "Yargı Bağımsızlığının Sağlanmasında Hakimler ve Savcılar Kurulu ile Anayasa

Bu doğrultuda Anayasa'nın 153. maddesinde, mahkeme kararlarının organ ve kişiler için bağlayıcılığı anayasa yargısı özelinde düzenleme altına alınmıştır. Anayasa'nın 153. maddesinin altıncı fıkrasında, “*Anayasa Mahkemesi kararları Resmî Gazetede hemen yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzelkişileri bağlar*” hükmüne yer verilerek Anayasa Mahkemesi'nin norm denetimi çerçevesinde verdiği kararlarının bağlayıcılığı çok açık bir şekilde, kararın muhatabının yükümlülüğü bakımından tereddüde yer bırakmayacak biçimde düzenlenmiştir.¹⁷ Bu kuralın getirilişinin yasama organı bakımından hedefi, Meclisin iptal kararı sonrası yapacağı düzenlemelerle aynı konuyu tekrar kanunlaştırarak, iptal kararını etkisiz hale getirme girişimini engellemektir.¹⁸ Nitekim 1982 Anayasası'nda, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen bir kararı geçersiz kılmak veya değiştirmek üzere, TBMM üye tamsayısının en az 3/5 veya 2/3 gibi nitelikli çoğunluklarının kararı ile bunun gerçekleştirilebileceğine ilişkin hükme de yer verilmemiş olması göz önüne alındığında, Anayasa Mahkemesi kararının emredici niteliği karşısında, onun icra edilmesinden başka bir usul bulunmadığı söylenebilir.¹⁹

Delayısıyla Anayasa Mahkemesi kararlarına uyma ve bunları yerine getirme zorunluluğu bütün devlet organlarına yönelmekte ve bu konuda herhangi bir istisna da bulunmamaktadır. Mahkeme kararlarının “kesin ve bağlayıcı (*res judicata*)” olması, hukuki güvenlik ve hukuk devleti ilkelerinin bir gereğidir.²⁰ Anayasa Mahkemesi kararları, Anayasa'nın lafzından hareketle kural olarak idari yargıdaki iptal kararlarının neticesinde olduğu gibi idari işlemin yapıldığı tarihe, yani geçmişe etkili bir sonuç doğurmayıp, geleceğe etkili sonuç doğurmaktadır.²¹ Nitekim Anayasa'nın 153/5. maddesi uyarınca, iptal kararları geçmişe yürümektedir. Buna bağlı olarak, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen bir kanun hükmünün başka bir kanunu yürürlükten kaldırması halinde, yürürlükten kaldırılan kanun hükümleri tekrar yürürlüğe girmemektedir.²² Anayasa Mahkemesi kararları geciktirilmeksizin Resmi

---

Mahkemesi'ne Üye Seçimi Üzerine, *YÜHFD*, C. XIX, 2022/1, s. 1-70.

17 “...AYM'nin diğer yargı organlarıyla arasında bir işbirliği ilişkisi olduğunu da söylemek çok mümkün değildir. Yetkilerindeki işlevsel ayrılık, AYM'nin diğer yargı organlarıyla ve diğer yargı organlarının AYM ile içtihadi bir işbirliği geliştirmesine olanak tanımamıştır. Norm denetimi kapsamında AYM'nin asıl muhatabı olarak sadece yasakoyucu görülmüş, ama norm denetiminde Mahkeme'nin temel hak ve özgürlükler ya da değiştirilemez ilkelere ilişkin yorumlarının bütün yargı organlarıyla arasında bir diyalogun araçları olduğu büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.” Ece Göztepe Çelebi, “Bireysel Başvuru Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası Sorunu ile Kurumsallaşma İhtiyacı”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 2016, Sayı: 33, s. 93-94.

18 Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2017, s. 259.

19 İbrahim Ö. Kaboğlu, “Kelsen Modeli “Sınırları”nda Demokratikleşme Sürecinde Anayasa Yargıçları”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 1993, Sayı: 10, s. 391.

20 Kaya, *Anayasa Mahkemesi...*, s. 144-147; Kemal Gözler, “Res Iudicata'nın Türkçesi Üzerine”, *AÜHF Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 56, Cilt: 2, s. 46-47.

21 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1989/11, Karar 1989/48, Karar Tarihi: 12.12.1989.

22 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1963/106, Karar 1963/270, Karar Tarihi: 11.11.1963. Nitekim hukukun genel bir ilkesi olarak, bir kanunu ilga eden kanun başka biriyle ilga edilirse ilk kanunun

Gazetede yayımlanır. Çünkü Anayasa Mahkemesi kararları herkesi (*erga omnes*) bağlamaktadır.²³

Yargı kararları ve özellikle de Anayasa Mahkemesi kararları açısından “yerindelik denetimi” önem taşıyan başlıklar arasında yer almaktadır.²⁴ Anayasa'nın 125/4. maddesinde, yargı yetkisinin kullanımı düzenlenerek; “*Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olup, hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idarî eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemez*” hükmü ile fonksiyon gaspının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Özellikle idari yargı yetkisinin kullanımında “yerindelik denetimi” yapılamayacağı vurgulanmıştır. Dolayısıyla “yerindelik denetimi”, yargı organının diğer organlar üzerinde kullanacağı yetkinin sınırlarını belirlemek üzere kullanılan bir kavramdır. Anayasa yargısında ise, Anayasa'nın 153/2. maddesinde; “*Anayasa Mahkemesi bir kanun veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin tamamını veya bir hükmünü iptal ederken, kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez*” ifadesine yer verilmiştir. Dolayısıyla yargı yetkisinin kullanımındaki “yerindelik denetimi” kavramsallaştırmasının hedefinde, yasama ve yürütme organlarının işlemleri yer almaktadır.²⁵ Yargı organının kendi iç işleyişinde ise bu kavramı

---

tekrar yürürlüğe girmeyeceği kabul edilmekte ve bu ilke “*abrogata lege abrogante non revivescit lex abrogate*” ile ifade edilmektedir. Bkz. Gözler, s. 439. Anayasa Mahkemesi kararlarının gerekçelerinin bağlayıcılığı çerçevesinde bkz. Kaya, *Anayasa Mahkemesi...*, s. 150-288; Özen Ülgen, *Anayasa Yargısında İptal Kararlarının Etkileri*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 143-205; Ulaş Karan, *Öğretide ve Uygulamada Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası-Norm Denetimi İle Bireysel Başvuru Usulünde Verilen Kararlar Özelinde Bir İnceleme*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2018, 91-165; Ayhan Döner, “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Gerekçelerinin Bağlayıcılığına İlişkin Bazı Sorunlar”, *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan*, Cilt II, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 215-233; Yusuf Şevki Hakyemez, “Anayasa Mahkemesi Karar Gerekçelerinin Bağlayıcılığı Sorunu”, *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan*, Cilt II, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 365-398; Onur Sır, *Hukuk Devleti Açısından Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2011, s. 367-378; Zühtü Arslan, “Anayasa Mahkemesinin ‘Yorum Tekeli’ Yargısal Üstünlük ve Demokrasi”, *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan*, Cilt II, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 59-89; İsmail Köküarı, *Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 223-241.

23 Kaboğlu, “Kelsen Modeli...”, s. 386.

24 Lütfi Duran, “Türkiye’de Anayasa Yargısının İşlevi ve Konumu”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 1984, Sayı: 1, s. 74-76.

25 Arsel, 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi'nin 9. yılı vesilesiyle, Mahkemenin verdiği kararlar ve bulunduğu konum üzerine şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Particiliğe karşı müstakil, iktidara karşı müstakil, ve popüleriteye karşı müstakil kalma basiretini göstermiştir (...) O'nun kendi kendisini frenleme akıllılığını göstermiş olması ve yetkilerinin ne gibi meselelere şamil olduğunu, oldukça isabetli ölçülere dayanarak tespit etmesidir. Bu cümleden olarak Yüksek Mahkeme, önüne getirilen davaları genellikle “hukukilik” açısından ele almış ve siyasi mülahalalara mümkün olduğu kadar yer vermemeye çalışmıştır.*” Bkz. İlhan Arsel, *Anayasa Mahkemesi'nin Bazı Eğilimleri Üzerine Görüşler ve Anayasa Mahkemesi Kararlarından Özetler*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1970, s. 1.

kullanmak mümkün değildir. Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru denetimi çerçevesinde bu husus açık bir biçimde dile getirilmiştir. 6216 sayılı Kanun'un 50/1. maddesinde; “*Esas inceleme sonunda, başvurucunun hakkının ihlal edildiğine ya da edilmediğine karar verilir. İhlal kararı verilmesi hâlinde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmedilir. Ancak yerindelik denetimi yapılamaz, idari eylem ve işlem niteliğinde karar verilemez*” ifadesiyle, Anayasa'nın 125. ve 153. maddeleriyle aynı doğrultuda, “idari eylem ve işlem niteliğinde” karar verilemeyeceği düzenlenmekte ve mahkeme kararlarından kaynaklanan ihlal ve sonuçların, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen karar doğrultusunda ortadan kaldırılması gerekmektedir.²⁶ 6216 sayılı Kanun'un 43/4. maddesine göre, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı sonucu, iptale bağlı olarak uygulama imkânı kalmayan madde, fıkra, bent, cümle ve ibarelerin iptaline karar verilmesi halinde bu hükümler de aynı etki ve değerde bağlayıcılığa sahip olmaktadır.²⁷

Anayasa Mahkemesi kararlarının yerine getirilmesi açısından, Anayasa Mahkemesi'nin bunu bizzat gerçekleştirme yetkisi bulunmayıp, yargı kararlarının icrasına ilişkin genel ilkeler yanında anayasa yargısı açısından özel olarak uygulama bulacak hususlar devreye girmektedir. Nitekim iptal kararının yerine getirilmesi, iptal edilen ilgili hükmün kanun metninden çıkarılması ile uygulama bulmaktadır. Bununla birlikte, Anayasa'da, Anayasa Mahkemesi kararlarına uyulmamasını veya kararların yerine getirilmesine karşı konulmasını yaptırıma bağlayan açık bir yaptırıma yer verilmemiştir. Örneğin Federal Almanya Anayasa Mahkemesi²⁸, verdiği kararların

26 Şeref İba - Abbas Kılıç, *Anayasa Yargısı Dersleri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2024, s. 225-240.

27 “80. Anayasa Mahkemesinin ihlal kararı verip bu ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasına hükmettiği durumlarda ilgili merciler, ihlal kararının niteliğini dikkate alarak ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldıracak şekilde hareket etmek zorundadır (bkz. §§ 57, 58). Buna göre somut olayda derece mahkemelerinin görevi, Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerinin kapsamını değerlendirmek değil Mahkemece tespit edilen ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmaktır. Bu zorunluluk, Anayasa'nın 138. maddesi anlamında mahkemelere verilmiş bir emir veya talimatın yerine getirilmesi değil, bir hukuk devletinde mahkemeye erişim hakkının hayata geçirilmesidir...”

84. *Dolayısıyla Anayasa Mahkemesinin başvuru hakkındaki kararda tespit ettiği ihlalin ve sonuçlarının derece mahkemelerince ortadan kaldırılmadığı anlaşılmaktadır*”. Bkz. Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Kararı, Şahin Alpay Başvurusu (2), Başvuru No: 2018/3007, Karar Tarihi: 15.03.2018; Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Kararı, Mehmet Hasan Altan Başvurusu (3), Başvuru No: 2018/2620, Karar Tarihi: 09.01.2020.

28 ederal Almanya Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığına temas edilebilir. Anayasa'nın öngördüğü genel hükümler çerçevesinde Federal Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve çalışma düzenine ilişkin kurallar Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu ile düzenleme altına alınmıştır. Kanun'un 31/1. maddesi uyarınca, Federal Almanya Anayasa Mahkemesi kararları, federal organlar ve eyaletlerin anayasal organları ile tüm mahkemeler ve makamlar için bağlayıcılık taşımaktadır. Federal Anayasa Mahkemesi'nin, özellikle bir hukuk normunun anayasaya uygunluğuna ilişkin bazı kararları, Kanun'un 31/2. maddesi uyarınca kanun hükmünde etki ve değer taşımaktadır ve bu nedenle, bireysel davalarının ötesinde geçerlilik taşımaktadır. Bu kararlar Federal Resmî Gazete'de yayımlanmaktadır. Bkz.

https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Verfahren/Wichtige-Verfahrensarten/Wirkung-der-Entscheidung/wirkung-der-entscheidung_node.html?jsessionid=36ABFF6678AAA7AFC6CAE52AA9728678.1_cid344 (12.05.2024).

kim tarafından nasıl icra edileceğini belirleme ve kararın yerine getirilmesi hususunda gerekli tedbirleri alma yetkisine de sahiptir. Mahkeme'nin böyle bir yetkiden mahrum olması, onu "kağıttan kılıç" nitelmesi ile karşı karşıya bırakacaktır.²⁹

Türkiye'de Anayasa Mahkemesi kararlarının icra edilmesi, bütün devlet organları ve kişilerin, yani muhatapların, ayrıca bir karar alınmasına gerek olmaksızın bu yönde üstlendikleri yükümlülükler ile karşılık bulmaktadır.³⁰ Bir başka ifadeyle Anayasa Mahkemesi kararlarının yerine getirilmesi bütün devlet organları ve kişiler bakımından bir görev olmakla birlikte aynı zamanda bir yetki alanının varlığı ve bunun işletilmesi ile uygulama bulmaktadır. Zira Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının diğer organ ve kişilerce yerine getirilebilmesi böyle bir hukuki yeteneğin varlığına

29 Zafer Gören, *Anayasa Hukuku*, Geliştirilmiş 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2015, s. 350. Bir başka benzetmede ise böylesine bir mahrumiyet hali "içi boş bir kâğıt parçası (*chiffon de papier*)" olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Anayurt, *Anayasa Hukuku*..., s. 738.

30 Anayasa Mahkemesi kararları gerek iptal davası gerekse bireysel başvurular sonucunda verilen kararlar bağlamında muhatapları bakımından bağlayıcılığı tereddütsüz kararlardır. Bu açıdan ciddi bir hukuk devleti sorunu haline dönüştürülen Anayasa Mahkemesi'nin Hatay Milletvekili Şerafettin Can Atalay'ın başvuru üzerinde vermiş olduğu hak ihlali kararları da bu nitelikte, kesinlik arz eden bağlayıcı nitelikteki kararlardır. Anayasa Mahkemesi'ne yapılan milletvekili statüsü ile seçme ve seçilme hakkından kaynaklanan başvurularda, Mahkeme'nin ihlal kararları vermesine rağmen kararın icra edilmemesi sonucu ile karşı karşıya kalınmıştır. Bunun üzerine Anayasa Mahkemesi'ne artık bireysel başvuru değil TBMM'de tesis edilen işlemin yokluğunun tespiti niteliğinde başvuru yapılmıştır. Anayasa Mahkemesi, E. 2024/45 K. 2024/61, 22.02.2024 tarihli kararında, daha önce vermiş olduğu hak ihlali ile ilgili kararın gereğinin yerine getirilmeyip, bunun yerine Yargıtay'ın vermiş olduğu kararın TBMM Genel Kurulu'nun "bilgisine sunulması" işlemini "yok hükmünde" sayarak, kararda şu gerekçelere yer vermiştir:

"22... Anayasa Mahkemesince Anayasa'ya ihlal ettiği tespit edilen bir yargısal kararı mahkemeler dâhil hiçbir kamu otoritesi esas alamaz ve Anayasa'ya aykırılığı sabit olan bir karara hukuken geçerlilik tanınmaz. Anayasa Mahkemesinin ihlal kararları yol gösterici veya tavsiye mahiyetinde kararlar olmayıp bağlayıcı ve gereğinin yapılması konusunda ilgili otoritelere takdir alanı bırakmayan kararlardır..."

24. Öte yandan derece mahkemelerinin Anayasa Mahkemesi kararını uygulamamış olmaları bu anayasal gerekliliği ve gerçeği değiştirmemektedir. Anayasa Mahkemesinin ihlal kararı karşısında Yargıtayın Anayasa Mahkemesi kararına uyulmaması yönünde verdiği karara hukuki değer atfedilmesi mümkün olmadığı gibi Yargıtayın bu karardan hareketle kesinleşmiş bir mahkûmiyet kararının varlığını sürdürdüğünün kabulü de mümkün değildir.

25. TBMM Genel Kurulunda okunan metinde yer alan Dairenin 3/1/2024 tarihli ve 2024/1 Değişik İş sayılı kararı da Anayasa Mahkemesinin anılan bireysel başvuru kararına uyulmasına yer olmadığına ilişkin Türk hukukunda verilmesi mümkün olmayan, Anayasa'nın tamamen dışında kalan ve hukuki dayanağı bulunmayan bir karardır. Dolayısıyla Hatay Milletvekili Şerafettin Can ATALAY ile ilgili kesin bir mahkûmiyet içermediği açık olan kararlara yer verilen Daire yazısının TBMM Genel Kurulunda okunmasıyla Hatay Milletvekili Şerafettin Can ATALAY'ın milletvekilliğinin düşmesine yönelik işlem tesis edilmiş ve böylece fiili (de facto) bir durum oluşturulmuştur...

31. Eldeki talep bakımından da - yukarıda yapılan açıklamalar dikkate alındığında (bkz. §§ 10-26) - hukuken var olmayan işlem ile ilgili söz konusu talebin incelenebilmesine imkân bulunmamaktadır.

32. Açıklanan nedenlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 30/1/2024 tarihli 54. Birleşiminde Yargıtay 3. Ceza Dairesinin 3/1/2024 tarihli ve E.2023/12611, Değişik İş. 2024/1 sayılı kararının ekte gönderildiğine dair anılan Daire Başkanlığı yazısının okunması suretiyle Genel Kurula bildirilmesi işleminin iptali talebi hakkında karar verilmesine yer olmadığına karar verilmesi gerekir..." gerekçesiyle vurgulandığı üzere Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru kararlarının da bağlayıcı ve gereğinin yapılması konusunda ilgili kamu gücüne takdir alanı bırakmayan kararlar olduğu açıktır. Bkz. Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2024/45 K. 2024/61, 22.02.2024, R.G. Tarih – Sayı: 01.08.2024 – 32619.

gereksinim duymaktadır ki Anayasa'nın 153/son maddesi de bunu sağlamaktadır. Bu durum Anayasa Mahkemesi'ne diğer organ ve kişiler üzerinde *sui generis* bir konum ile adeta üç erke eklemlenen “dördüncü erk” olma statüsü kazandırmıştır.³¹ Nitekim anayasa mahkemeleri ile diğer mahkemeler arasındaki hiyerarşik düzen, anayasa mahkemelerinin kararlarının esas alınmasının hukuki sonucudur. Bu husus, Louis Favoreu tarafından “hukukun diğer dallarının anayasallaşması süreci” olarak nitelendirilmiştir.³²

1961 Anayasası'nın bu çerçevedeki hükümlerini düzenleyen 152/4. maddesi uyarınca Anayasa Mahkemesi'nin norm denetimi sonucu verdiği kararların genel etki ve sonucu yanında, somut norm denetimi bakımından verilen kararların olayla sınırlı ve yalnızca taraflar için bağlayıcı olabileceği de düzenleme altına alınmıştır. 1961 Anayasası'nın 161/5. maddesinde de, 1982 Anayasası'nın 153. maddesinin son fıkrasıyla aynı ifadelerle, Anayasa Mahkemesi kararlarının bütün organ ve kişiler için bağlayıcılığına yer verilmişti. Bununla birlikte her iki Anayasa'da da, iptal edilen kanun hükümleri hakkında ilgili devlet organının nasıl bir usulle hareket ederek işlem tesis edeceği konusunda bir düzenleme bulunmamaktadır. 1982 Anayasası'nın kabul edildiği 7 Kasım 1982 tarihinden bu yana, Anayasa'da 19 defa değişiklik yapılmasına ve bunların bir kısmında özellikle Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve görevlerine ilişkin amaç odaklı pek çok düzenleme getirilmiş olmasına rağmen bu değişikliklerin hiçbirinde Anayasa Mahkemesi'nin norm denetimi sonucu verdiği iptal kararlarının bağlayıcılığı ve icrası konusunda herhangi bir yeni hüküm getirilmemiştir. Kaldı ki böyle bir şeye ihtiyaç da bulunmamaktadır. Anayasa yargısının ortaya çıkmasını ve günümüzdeki anlamına kavuşmasını sağlayan da tam olarak budur. Anayasa'nın 6/3. maddesinde de bu husus açıkça ortaya konulmuştur. Zira kaynağını anayasadan alan devlet organlarının kendilerini anayasa hükümleriyle bağlı görmeleri ve Anayasa'nın üstünlüğüne riayet etmeleri, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasının güvencesidir.

Anayasa hükümleri bu kadar açık olmakla birlikte, siyasal karar organlarının ve kimi zaman da diğer yargı organlarının, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kimi kararlara karşı zaman zaman ihmalkâr, bazen de bilinçli bir karşıt tutum sergileme ve hukuki olarak gereğini yerine getirmeme yaklaşımı içine girdikleri görülmektedir.³³ Bu husus, bireysel başvurular sonucu hükme bağlanan ihlal kararları bağlamında pek çok kararda karşılaşılan bir sorun olmaktadır. Norm denetimine ilişkin kararlarda ise “normatif reenkarnasyon” yöntemiyle, iptal edilen kuralın aynı hükümlerle veya esaslı olmayan edat, bağlaç ve kelime gibi kimi basit değişikliklerle tekrar kabul edilmesi sorunu ile karşılık bulmaktadır.

31 İba - Kılıç, *Anayasa Yargısı...*, s. 3.

32 Gözler, *Anayasa Hukukunun...*, s. 33.

33 Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2024/45 K. 2024/61, 22.02.2024, R.G. Tarih – Sayı: 01.08.2024 – 32619.

Anayasa'da bu konuda bir norm açığı bulunduğu kabulü halinde, Anayasa'ya, Anayasa Mahkemesi'nin yetki alanını genişleten kimi hükümlerin veya rasyonelleştirme araçlarının eklenmesi düşünülebilir. Ancak bu girişim, siyasal organların kural koyma yetkilerinin sınırlandırılması tartışmasını beraberinde getirebilecek, denetim yapan organın yetkilerinin sınırlandırılması ileri sürülerek, yargısal aktivizm ve vesayet gibi kavram ve değerlendirmelerle gündeme gelebilecektir. Bunun önüne geçmek üzere, siyasal karar organlarının ve özellikle de yasama organının, ilk olarak maddi anlamda kanun ölçütünden hareketle “genel, soyut, sürekli, kişilik dışı ve uygulanmakla etkisini yitirmeyen”³⁴ ve “kamu yararı”nı esas alarak “herkes için” norm koyması ve ikinci olarak ise anayasal temel ilkelere dayalı norm koyma yaklaşımının benimsenmesi ve bundan sapılmaması gerekmektedir. Anayasa'nın 2. maddesinde bu ilkeler açık bir biçimde düzenleme altına alınmıştır. Şu durumda Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının siyasal karar organlarıncaya nasıl yerine getirileceği, devlet organlarının işleyişinde insan hakları, demokrasi, hukuk devleti, sosyal devlet ve laiklik gibi temel ilkelerin ne düzeyde ölçü norm olarak benimsendiği ile birlikte anlam kazanmaktadır. Öyle ki bu ilkelere riayet edilen bir hukuk düzeninde, norm açığına çare üretmek, karmaşık ve zor olmayacağı için iptal edilen normların sürekli olarak aynı hükümlerle tekrar kabul edilmesine de girişilmeyecektir.

Bu çerçevede Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı açısından, sadece hüküm fıkrasının bağlayıcı olduğunu kabul etmek, sebebi bilinmeyen ve gerekçesi olmayan bir hükmün hayata geçirilmesi ve kararın etkisiz kalması sonucunu doğurabilecektir.³⁵ Öyle ki, gerekçe bir mahkeme kararının hukuki nedeni olup bir mantık bağlantısıyla ortaya çıkmaktadır. İç tutarlılık ve kanıtlamanın sağlanmasında ortaya çıkan kararın nedenlerinin ne olduğunun açık ve tutarlı olarak gösterilmesi ancak bu mantıksal ilişki ile mümkün olmaktadır.³⁶ Anayasa Mahkemesi kararlarında da, gerekçeler yol gösterici özellik göstererek yeniden işlem tesisinin yönlendirici araçları olarak ortaya çıkmaktadır.³⁷

34 Anayurt, *Anayasa Hukuku...*, s. 672; Kanadoğlu - Duygun, *Anayasa Hukukunun...*, s. 370 vd.; Şeref İba, *Anayasa Dersleri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2022, s. 453.

35 Ender Ethem Atay, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2022, s. 323.

36 “Gerekçeyi asıl zorunlu kılan mantıksal zemindir. Ontolojik açıdan neden sorusunun cevaplandırılması, epistemolojik açıdan da ortaya çıkan vargının denetlenmesi gerekçe ile sağlanabilir.” Bkz. Yasemin Işıktaç - Sevtaç Metin, *Hukuk Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2023, s. 169.

37 Bu açıdan, Hatay Milletvekili Şerafettin Can Atalay hakkında Anayasa Mahkemesi tarafından verilen ihlal kararlarının yerine getirilmeyip, Yargıtay'ın, Anayasa Mahkemesi tarafından yok hükmünde olduğu tespiti yapılan kararının, eğer yalnızca hüküm kısmını esas alarak kararın bağlayıcılığının kabul edilmesi halinde, kararın hüküm kısmı şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 30/1/2024 tarihli 54. Birleşiminde Yargıtay 3. Ceza Dairesinin 3/1/2024 tarihli ve E.2023/12611, Değişik İş. 2024/1 sayılı kararının ekte gönderildiğine dair anılan Daire Başkanlığı yazısının okunması suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kuruluna bildirilmesi işleminin iptali talebi hakkında KARAR VERİLMESİNE YER OLMADIĞINA” (büyük harf kullanımı bizzat kararda başvuru bir usuldür). Şu durumda, kararın yalnızca “hüküm” kısmı esas alınarak

Anayasa Mahkemesi kararlarının gerekçelerinin bağlayıcı olup olmadığı hususunda farklı görüşler³⁸ bulunmakla birlikte, Anayasa Mahkemesi, verdiği kimi kararlarda, kararların yalnızca hükümlerinin değil, bir bütünlük içerisinde gerekçelerinin de bağlayıcı olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi kararlarında yer verilen tüm görüş ve yorumlar değil, kararların hüküm fıkralarında varılan sonuçlarla bütünlük arz eden yönleri itibariyle ortaya konulan gerekçelerin bağlayıcılığa sahip olduğu savunulabilir. Çünkü Anayasa hukukunun somutlaştırılması ve içeriğinin belirlenmesine Anayasa Mahkemesi kararlarının sadece hüküm fıkrası esas alınarak varılamayacağı açıktır.⁴⁰ Anayasa Mahkemesi kararlarının istikrarı bakımından da bunun gerekliliği ileri sürülebilir. Bu değerlendirme Anayasa Mahkemesi üyeleri bakımından da geçerliliğe sahiptir. Aksi halde Anayasa Mahkemesi üyelerinin kendi kişisel görüşlerini genel hukuk ilkeleri olarak sunmaları meşruiyet krizini beraberinde getirebilecektir.⁴¹ Ancak belirtmek gerekir ki, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarında esasen önem taşıyan, “şekil” bakımından denetim değil, “esas” bakımından yapılan denetim sonucu verilen iptal kararlarının gerekçeleridir. Zira Anayasa'nın 148. maddesinde şekil bakımından denetimin kapsamı çok sınırlı olarak belirlendiğinden, iptal kararı üzerine şekil koşulunun sağlanarak yeniden kanunun kabul edilmesi mümkündür. Bu sonuca göre açılacak iptal davasında, esas bakımından denetim istenmesi halinde, kanunun esas bakımından Anayasa'ya aykırı bulunarak Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmesi mümkündür.⁴²

2. ANAYASA MAHKEMESİ'NİN İPTAL KARARLARININ NORM KOYMA SÜRECİNE ETKİSİ

Anayasa Mahkemesi'nin bir kanunu “iptal etmesi” ile onun yasama organı tarafından bir kanun ile “ilga edilmesi” veya “yürürlükten kaldırılması” arasında sonuçları itibariyle bir farklılık bulunmamaktadır. Bütün bu hallerde kanun hükmü yürürlükten kalkmaktadır. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı

---

hareket edildiğinde Anayasa Mahkemesi'nin gerekçe kısmında vurguladığı “*de facto* (fili) durum”, “hukuken var olmayan işlem” yani yok hükmünde işlem niteliğine rastlanmayacağı gibi, hakkında “karar verilmesine yer olmadığı” tespiti yapılan bu konunun akıbetinin ne olacağının anlaşılması da mümkün olmayacaktır. Bkz. Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2024/45 Karar 2024/61, 22.02.2024, R.G. Tarih – Sayı: 01.08.2024 – 32619.

38 Bkz. Dipnot 21.

39 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1986/22, Karar 1986/28, Karar Tarihi: 02.12.1986; Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1988/11, Karar 1988/11, Karar Tarihi: 24.05.1988; Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1996/51, Karar 1998/17, Karar Tarihi: 13.05.1998; Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1996/51, Karar 1998/17, Karar Tarihi: 13.05.1998; Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2001/9, Karar 2001/56, Karar Tarihi: 20.03.2001; Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2006/22, Karar 2006/40, Karar Tarihi: 22.03.2006.

40 Kanadoğlu - Duygun, *Anayasa Hukuku...*, s. 501; Kaya, *Anayasa Mahkemesi...*, s. 123.

41 Turan Yıldırım, “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı”, *Argumentum*, Yıl: 1993, Cilt: 34, Sayı: 3, s. 601 vd.

42 Ülgen, *Anayasa Yargısında...*, s. 168-175.

“hukuki gerekçeler”e dayanırken; yasama organının ilga işlemi “siyasi tercihler”in açığa vurulmasını sağlamakta ve bunu gerçekleştirecek kanun teklifine gerekçe oluşturmaktadır.⁴³ Anayasaya aykırı bir normun bütünüyle veya kimi yönleri itibarıyla iptal edilmesi halinde ya artık norm koyma yoluna gidilmemekte ya da meydana gelen boşluğu doldurmak üzere yeniden norm koyma ihtiyacı doğmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, Anayasa Mahkemesi'nin yalnızca iptal kararı değil, “ret kararı” da gerekçeye sahip olacağı için, gerekçede belirtilen hususlar kanun koyucunun yeniden kanun yapmaya yönelmesi halinde, bu süreçteki sınırları ve tercihleri belirleyebilecektir.⁴⁴ Mahkemenin kullandığı ölçüt ve gerekçeler ise kanun koyucu için yön tayin edici nitelikte olacaktır.

Kelsen'in kavramsal temellerini oluşturduğu “*negatif yasa koyucu*”luk işlevi, iptal edilen normun yeniden kabul edilmesi sürecini harekete geçirmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin üstlendiği görev ve ona atfedilen değer sonucu, Anayasa yargıcısı adeta kanunun siyasal oluşum sürecine dâhil olmakta, bir normun teklif edilme, görüşülme ve kabul edilme sürecini harekete geçirerek ona yön verme olanağına kavuşmaktadır. Ayrıca anayasaya uygunluk denetiminde önceden denetim sisteminin benimsenmesi halinde, henüz yürürlüğe girmemiş bir hukuk kuralı üzerinde denetim yapılacağı için, norm üretim sürecinin kurucu unsurlarından birisi haline gelmektedir. Bu sebeple Anayasa Mahkemesi, Kelsen tarafından betimlenen “*olumsuz yasayıcı veya negatif yasa koyucu*”⁴⁵ olma yerine “*ön yasayıcı, eş yasayıcı ya da pozitif yasayıcı*” olarak da değerlendirilmektedir.⁴⁶ Buradaki “yasa” ibaresi sadece dar anlamda kanun ile sınırlı olmayıp geniş anlamıyla, “kural koyma” işlevi olarak kabul edilmelidir. Yasama ve yürütme organları, norm koyarak pozitif bir işlev üstlenirken; anayasaya uygunluk denetimi yapan mercilerce bu işlemler denetlenip iptal edilerek negatif bir işlev üstlenilmiş olmaktadır. Kelsen, bir kanunun anayasaya uygunluğunu denetlerken iptal kararı vermenin de yasama fonksiyonu kapsamında yer alan yasama işlemi niteliği taşıdığını, bu nedenle iptal kararı veren mahkemenin “*negatif yasa koyucu*” şeklinde isimlendirilebileceğini vurgulamıştır. Bunun anlamı ise parlamento aleyhine, anayasa yargıcısı lehine bir “*iktidar transferi*”dir.⁴⁷ Kelsen'e göre; “*Bir kanunu iptal etmek, genel (yasal) bir norm koymak demektir; çünkü bir kanunun iptali, onun oluşturulması ile aynı niteliktedir; sadece buna negatif bir işaret eklidir ... Dolayısıyla, bir kanunu iptal etme yetkisine sahip bir mahkeme, yasama yetkisi kullanan bir organdır*”.⁴⁸

43 Teziç, *Anayasa Hukuku*..., s. 259-260.

44 Köküarı, *Anayasa Mahkemesi*..., s. 224-225.

45 Kaboğlu, *Anayasa Yargıcısı*..., s. 399; Ergun Özbudun, *Türkiye'de Demokratikleşme Süreci*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 143-144.

46 Kaboğlu, *Anayasa Yargıcısı*..., s. 58, 105.

47 Mehmet Tefik Gülsoy, *Özgürlüklerin Korunmasında Anayasa Yargıcısının Yeri ve Meşruluğu*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 95; Bu konuda ayrıca bkz. Ece Göztepe, “Anayasa Yargıcısının Meşruluğu”, *Demokratik Anayasa-Görüşler ve Öneriler*. (Haz. Ece Göztepe/Aykut Çelebi), Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 387-417.

48 Ergun Özbudun, “Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Pekışmesi Sürecinde Anayasa Mahkemelerinin Rolü”, *Anayasa Yargıcısı Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 24, s. 360.

Ancak bunun için, iptal kararı sonucu meydana gelen boşluğun yeniden kural koyma ihtiyacıyla karşılık bulması gerekmektedir. Bu sonuç ise yeniden konulacak norm hakkında hukuki sınırların tayin edilmesini beraberinde getirmektedir.⁴⁹ Bu husus Anayasa Mahkemesi'nin 19.07.1991 tarihli kararında da şu gerekçelerle izah edilmiştir:

*“...Mahkemenin görevi, kuşkusuz kural koymak olmayıp, Anayasa'ya aykırılığı gidermektir. Ancak, Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edilen bir statü ya da kural işlemin yürürlükten kalkması yeni hukuksal bir durum doğurur ve uygulama, bulunduğu statü içinde yürürlüğünü sürdürür. Başka bir deyişle, her iptal kararı yeni hukuksal bir sonuca neden olur...”*⁵⁰

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı, hem şekli hem de maddi anlamda kesin hüküm yaratmaktadır. Bu durum, hukuk düzeninde anayasaya aykırılık sorununun giderilmesi anlamına gelmekte ve pek çok halde da bir düzenleme yapılması ihtiyacı doğmaktadır. Özellikle temel hak ve özgürlüklerin kullanımı bakımından “eksik düzenleme” yapılması veya “yasama ihmali”, iptal kararlarının verilmesini ve bu konuda düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır.⁵¹ Yani yasama organının, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından hareketle yeni bir norm koyması gereksinimi doğabilecektir.⁵²

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla, bir kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi veya TBMM İçtüzüğü hükümleri, kararın Resmî Gazetede yayımlanmasıyla yürürlükten kalkmaktadır. Bununla birlikte gerekli olması halinde, Anayasa Mahkemesi iptal hükmünün yürürlüğe gireceği tarihi ayrıca kararlaştırabilmektedir. Bu tarih, kararın Resmî Gazetede yayımlandığı günden başlayarak bir yılı geçememektedir (AY. m. 153/3). Bu hükmün devamı niteliğinde olan Anayasa'nın 153/4. maddesi uyarınca “*İptal kararının yürürlüğe girişinin ertelendiği durumlarda, Türkiye Büyük Millet Meclisi, iptal kararının ortaya çıkardığı hukuki boşluğu dolduracak kanun teklifini öncelikle görüşüp karara bağlar*”. Konunun

49 Kanun yapma tekniği açısından bkz. Fahri Bakırcı vd., *Parlamento Hukukuna Giriş*, Lykeion Yayınları, Ankara, 2022, s. 456-512.

50 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1991/15, Karar 1991/22, Karar Tarihi: 19.07.1991.

51 Ülgen, *Anayasa Yargısında...*, s. 147.

52 Anayasa Mahkemesi, 08.11.2006 tarih ve 5558 sayılı Kanun ile Avukatlık Kanunu'nda yapılan değişiklikle, “*Avukatlık sınavını başarmış olma*” şartının 1136 sayılı Avukatlık Kanunu'ndan çıkarılmasına karşı açılan iptal davasında; Anayasa'nın 2. ve 36. maddelerine aykırılık taşıdığı gerekçesi ve sınavın mesleğe girişte seçmeyi, meslekte yetkin ve bağımsız savunucularla bunun teminat altına alınacağını belirterek, sınavı kaldıran 5558 sayılı Kanunun belirtilen hükmünü iptal etmiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2007/16, Karar 2009/147, Karar Tarihi: 15.10.2009). Anayasa Mahkemesi, bahsi geçen kararı 15.10.2009 tarihinde vermiş olmasına rağmen, 2019 yılına kadar bu konuda herhangi bir düzenleme yoluna gidilmemiştir. Ancak bu konuda 17.10.2019 tarih ve 7188 sayılı Kanun'un 3. maddesiyle “*Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavında başarılı olanlardan*” şeklinde bir düzenleme getirilerek hukuk mesleği icra edebilmek için bu sınavdan başarılı olma koşulu getirilmiştir.

kanun koyma sürecindeki etkisinin bu yönü itibarıyla taşıdığı önem açıktır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu işleyiş yalnızca iptal davası yoluyla Anayasa Mahkemesi'ne taşınan başvurular bakımından değil, aynı zamanda itiraz yoluyla götürülen başvurular bakımından da aynı sonucu doğurmaktadır. Zira iptal edilen kanun hükmü görülmekte olan davalar bakımından etkisini göstereceği için, kararın yayımlanması üzerine yürürlüğe girmesi halinde kanun boşluğunun meydana gelmesinin önüne geçilecektir.

3. ANAYASA MAHKEMESİ'NİN İPTAL KARARI ÜZERİNE İŞLEYECEK YASAMA SÜRECİ

Yasama organı tarafından kabul edilen bir kanun, yürürlüğe girdiğinde “anayasaya uygunluk karinesi”nden yararlanmaktadır. Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmediği sürece bu özelliği taşımakta ve fakat iptal edilmesi halinde söz konusu kanun etkisiz, müeyyidesiz sözlere dönüşmektedir. Bu durumda, yasama organının hükümsüz hale gelen işlemi yasama sürecinin işlemesiyle dönüştürücü bir etkiye uğramaktadır. Bu prosedürlerin ise yürütme organı bakımından işletilme olanağı bulunmamaktadır. Çünkü 1982 Anayasası'nın 8. maddesi uyarınca yürütme yetkisi ve görevi yalnızca Cumhurbaşkanına ait olduğuna göre, yürütme organı, yasama organı bakımından geçerlilik taşıyan, teklif, komisyon, müzakere, tartışma, genel kurulda çoğunluk-azınlık dengesi, obstrüksiyon-giyotin gibi mekanizmaların işletilmesi gibi aşamalarla karşı karşıya gelmemektedir.⁵³

Anayasaya uygunluğu sağlama ve bu doğrultuda Anayasa Mahkemesi kararlarına uygun işlem yapmanın, ideal bir hukuk düzeni tasarımı ve işleyişinde, yürütme organının işlemleri bakımından daha hızlı gerçekleştirileceği düşünülebilir. Ancak bir işlemin hızlı bir biçimde kabul edilmesi, onu hukuka uygun veya meşru hale getirmemekte sonuçları itibarıyla telafisi güç ve imkânsız kimi zararların doğması riskini taşımaktadır. Buna karşılık ideal bir hukuk düzeninde veya demokratik hukuk devletini hayata geçiren anayasal devletlerde, yasama organının müzakereci bir usule göre kurumsallaşmasıyla bu riskler asgari düzeyde tutulabilecektir.⁵⁴

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararına bağlı olarak yasama organının tutumunun ne olacağı önem taşımaktadır. Bir kanun teklifi verilmesinin gerekli olduğu hallerde, bu teklifi ya iptal edilen kanunun teklifini sunan milletvekilleri ya da iptal istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvuruyu götüren siyasi parti gruplarına mensup milletvekilleri veya diğer milletvekilleri getirebileceklerdir. Bu konuda

53 2017 Anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanına tanınan, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkartma yetkisinin düzenleme alanının genişlemesi ve Anayasa'nın 148. maddesi uyarınca Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya uygunluk denetimine tabi olması sebebiyle, artık bu kararnameler de Anayasa Mahkemesi'nin denetim konuları arasında önemli bir iş yüküne karşılık gelmiştir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı kararnameleri bakımından benzer bir sonuç ile karşı karşıya kalınacak, yani iptal edilen Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin tekrar aynı hükümlerle kabul edilmesi durumunda bunlar da tekrar Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenebilecektir.

54 Sinem Şirin, *Parlamentonun Müzakere İşlevinin Temel Aracı: Genel Görüşme*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2024, s. 71-85.

Türkiye’de, 21.01.2017 tarih ve 6771 sayılı Kanun ile yapılan Anayasa değişikliğiyle oluşturulan hükümet sistemi sebebiyle önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Söz konusu değişiklik öncesi Bakanlar Kurulunun “kanun tasarısı” getirerek, bunun TBMM’de görüşülüp kabul edilmesi sürecine katılması mümkündür. Bu değişiklik üzerine, bünyesinde barındırdığı pek çok sapma sebebiyle, bir tür başkanlık sistemi olarak düşünülebilecek Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, yürütme organının, gerek organik olarak kuruluşunda gerekse işleyişinde ve karar alma sürecinde yasama organının çalışmalarına katılması mümkün değildir. Çünkü parlamenter sistemin işleyiş mantığı güvenoyuna bağlı parlamento çoğunluğu hâkimiyetine dayanmakta ve “siyasi sorumluluk” kurumu da bunun temelini oluşturmaktadır. Bu çoğunluk gereği kanun teklifleri Bakanlar Kurulu tarafından “tasarı” yoluyla veya iktidar/çoğunluk grubu tarafından teklif yoluyla getirilmektedir. Her ne kadar muhalefet/azınlık tarafından teklifler getirilse de, çoğunluğun benimsediği genel siyaset bu tekliflerin genel olarak reddi istikametinde ise bu teklifler kabul edilmemektedir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen bir kanun hükmünün yasama organı içindeki muhatabının, esasen iptal edilen kanun hükmünü teklif olarak sunan siyasal aktörler olduğu; ancak bu iptalin gerekçelerine bağlı veya farklı olarak muhalefetin de bu yönde teklif verme olanağının bulunduğu söylenebilir. Ayrıca Anayasa’nın 148. maddesi uyarınca, Anayasa Mahkemesi’ne iptal istemiyle başvurunun Cumhurbaşkanı tarafından da yapılması mümkündür. Fakat iptal edilen kanun hükmüne bağlı olarak oluşabilecek boşluğu giderme girişimi bakımından Cumhurbaşkanının (bütçe kanunu teklifi dışında) artık bir “kanun teklifi” sunma yetkisi bulunmamaktadır. Kaldı ki cari işleyiş de göz önüne alındığında, 2017 Anayasa değişikliğinden bugüne kadar Cumhurbaşkanının Anayasa Mahkemesi’ne bir kanun hükmünün iptali istemiyle yaptığı başvuru da bulunmamaktadır.

2017 Anayasa değişikliğiyle, Anayasa’nın 88. maddesine göre, “*Kanun teklif etmeye milletvekilleri yetkilidir*”. 2017 Anayasa değişikliği hükümlerinin yürürlüğe girmesiyle Bakanlar Kurulu lağvedilmiş, Anayasa’nın 8. maddesine göre, “yürütme organı=Cumhurbaşkanı” tasarımıyla, artık Cumhurbaşkanının kanun teklif etme olanağı kural olarak kalmamıştır.⁵⁵ Şu durumda Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararının kapsamı ve gerekçesi, iptal kararına bağlı olarak şekillenecek norm koyma sürecini, teklifin sunulup sunulmayacağını, sunulması halinde kimin sunabileceğini, konusunun, kapsamının ve sınırlarının ne olacağını da belirlemektedir.

Bu çerçevede, zaman içinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen kimi kanun hükümlerinin kronik hale geldiğini ve bu konuların kanun ile düzenleme konusu yapıldığı görülmektedir. Özellikle TBMM’nin “kendi için kanun” olarak nitelendirilebilecek, milletvekillerinin özlük haklarıyla ilgili kimi konuların

55 2017 Anayasa değişikliğiyle, Anayasa’nın 161/3. maddesi gereği Cumhurbaşkanı yalnızca “bütçe kanunu teklifi” sunma yetkisine sahiptir. Bununla birlikte uygulamada Cumhurbaşkanının siyasi parti mensubu veya başkanı olmasına bağlı olarak, yasama organındaki siyasi parti grubu veya ona mensup milletvekilleri aracılığıyla ve bunun temelinde yatan parti disipliniyle bu tekliflerin sunulduğu görülmektedir.

Anayasa Mahkemesi tarafından her defasında iptal edilmiş olmasına rağmen tekrar düzenlenmesi pratiği dikkat çekmektedir. Kararların iptal gerekçelerinin sadece hüküm fıkrasının değil gerekçe kısımlarıyla göz önüne alınarak yeniden bir kanun teklifine nasıl dönüştürülmesi gerektiğine dair gerekçeler barındırdığı için de önem taşımaktadır. Nitekim iptal edilen kanunun tekrar bir kanun teklifine konu edilmesi halinde, TBMM İçtüzüğü'nün 74/2. maddesinde, “*Kanun teklifleri, gerekçesi ile birlikte Başkanlığa verilir*” şeklinde hüküm altına alındığından, bu kanun tekliflerinin de gerekçe kısmının olması gerekmektedir. Özellikle teklifin “genel gerekçe” kısmında söz konusu kanun teklifinin sebep, konu ve maksat unsurlarını kapsamına alan bir gerekçeye yer verilerek neden böyle bir teklifin sunulduğunun ortaya konulması ve daha önce Anayasa Mahkemesi'nin verdiği iptal kararı üzerine, hangi nitelikleri sebebiyle farklı bir kanun teklifi getirilmiş olduğunun izah edilmesi gerekmektedir.

3.1. Parlatmentonun Kendi İçin Kanun Yapması

Anayasa Mahkemesi'nin konuya ilişkin çeşitli kararları⁵⁶ bulunmakla birlikte, az evvel belirtilen, özellikle yasama organının “kendi için kanun” tekniğini kullandığı, kamuoyunda “kıyak emeklilik”⁵⁷ olarak nitelendirilen kanunlaştırma ısrarı önem arz etmektedir.⁵⁸ Anayasa Mahkemesi'nin, kararların bağlayıcılığı konusunda verdiği

56 Söz konusu kararlar için bkz. Ülgen, *Anayasa Yargısında...*, s. 192-200.

57 Kadir Arıcı, “Türkiye’de Milletvekillerinin Sosyal Güvenliği Meselesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2013, Cilt: XVII, Sayı: 1-2, s. 80-90; Hıfzı Deveci, “Kıyak Emeklilik: Anayasa On Bir Kez Delinse Bir Şey Olur mu?”, *Birikim Dergisi*, Yıl: 2000, Sayı: 133, bkz. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-133-mayis-2000/2326/kiyak-emeklilik-anayasa-on-bir-kez-delinse-bir-sey-olur-mu/3289> (14.06.2024).

58 Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek ise kişisel sağlık verileri çerçevesindedir. İlk defa 663 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (m. 47) ile yapılan düzenlemeler ile Sağlık Bakanlığı her türlü kişisel sağlık verisini toplama ve işlemeye yetkili kılınmıştır. Anayasa Mahkemesi bu yetkiyi düzenleyen hükümleri, kanunla düzenleme yapılmaması ve düzenlemedeki belirsizlik sebebiyle Anayasaya aykırı göterek iptal etmiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2011/150, Karar 2013/30, Karar Tarihi: 14.02.2013.). TBMM her ne kadar konuyu kanun ile düzenleyip, bu düzenlemeyi 6495 sayılı Kanun ile yapmış ise de Anayasa Mahkemesi, kanun ile düzenleme gereği yanında belirsizlik ve ölçülülük kriterleri de kullanılmış olmasına rağmen bu ilkeler doğrultusunda düzenleme yapılmadığı gerekçesiyle yine iptal kararı vermiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2013/114, Karar 2014/184, Karar Tarihi: 4.12.2014). Hâlbuki bu kanunun Komisyon raporuna bakıldığında muhalefet şerhleri de dâhil olmak üzere bu konuda verilen Anayasa Mahkemesi kararlarına defalarca atıf yapılmıştır. Ancak Anayasa Mahkemesi kararının zikredilmesi yeterli olmayıp Mahkeme kararlarının gerekçesinde belirtilen ilkeler doğrultusunda bir düzenleme yapılmamış olması yine iptal kararı verilmesi sonucuna yol açmıştır (TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 3, Sıra Sayısı: 478, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss478.pdf> (14.02.2022)). Bunun üzerine bu konu tekrar düzenlenmiş ve bu kanun hükmüne karşı da Anayasa Mahkemesi’nde iptal davası açılmış ise de, Mahkeme bu defa kabul edilen metnin Anayasaya aykırı olmadığına karar vermiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2016/125, Karar 2017/143, 23.01.2019). Ayrıca 16.04.2017 tarih ve 6771 sayılı Kanun ile Anayasa’da yapılan değişiklik sonrasında, 10.07.2018 tarih ve 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin Sağlık Bakanlığı’ni düzenleyen bölümünün 378. maddesinde bu konu tekrar düzenleme altına alınmıştır. Bkz. Ayşe Aslı Alçın, “Türk Hukukunda Kişisel Sağlık Verileri ve İdarenin Kişisel Sağlık Verilerini Koruma Yükümlülüğü”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl: 2022, Sayı: 51, s. 377-380.

kararlarda özellikle bu kapsamda kabul edilen kanunlar ön plana çıkmaktadır. Nitekim iptal edilen kanun ile içerik bakımından “aynı” veya “değişik ifadelerle benzer” nitelikte olma, iptal gerekçesinin temelini oluşturmaktadır.⁵⁹ Anayasa Mahkemesi kararlarının iptal gerekçesinde ise hukuk devleti ve eşitlik ilkeleri⁶⁰ ile Anayasa Mahkemesi’nin etkinliğinin sürdürülmesi⁶¹ dayanak olarak kullanılmıştır.

Anayasa Mahkemesi’nin, milletvekillerinin özlük işlerini düzenleme altına alan bu kanunlara ilişkin olarak verdiği kararlar ve bu kararların gerekçelerinde yer verilen hususlar adeta Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığının testi niteliği sergilemektedir. Mahkemenin, önceki kararlarını da zikrettiği bu kapsamdaki kararlarından, 27.05.1999 tarihli “26.10.1990 tarihli ve 3671 sayılı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyelerinin Ödenek, Yolluk ve Emekliliklerine Dair Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun” hakkındaki iptal kararında şu gerekçelere dayanılmıştır:⁶²

“...Anayasa’nın 153. maddesinin son fıkrasında, Anayasa Mahkemesi kararlarının yasama, yürütme ve yargı organları ile yönetim makamlarını, gerçek ve tüzelkişileri bağlayacağı öngörülmüştür. Bu kural gereğince, yasama organı yapacağı düzenlemelerle daha önce aynı konuda verilen Anayasa Mahkemesi kararlarını gözönünde bulundurmamak, bu kararları etkisiz kılacak biçimde yasa çıkarmamak, Anayasa’ya aykırı bulunarak iptal edilen kuralları tekrar yasalaştırmamak yükümlülüğündedir. Başta yasama organı olmak üzere yasama ve yürütme, kararların yalnız sonuçları ile değil, bir bütünlük içinde gerekçeleri ile de bağlıdır. Gerekçeleriyle birlikte kararlar, yasama işlemlerini değerlendirme ölçütlerini içerirler ve yasama etkinliklerini yönlendirme işlevi de görürler. Bu nedenle, yasama organı düzenlemelerde bulunurken, iptal edilen yasaya ilişkin kararların sonuçları ile birlikte gerekçelerini de gözönünde bulundurmamak zorundadır. İptal edilen yasalarla, sözcükleri ayrı da olsa aynı doğrultu, içerik ya da nitelikte yeni yasa çıkarılması, Anayasa’nın 153. maddesine aykırılık oluşturur.

Hukuk devletinde, yasama organını da kapsayacak biçimde devletin bütün organları üzerinde hukukun ve Anayasa’nın mutlak egemenliği vardır. Yasakoyucu her zaman hukukun ve Anayasa’nın üstün kuralları ile bağlıdır. Anayasal denetimde bu amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu nedenle de Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı ilkesine yer verilmiştir. Anayasa’ya aykırı bulunarak iptal edilen kuralın yeniden yasalaştırılmasına Anayasa’nın 153. maddesinin son fıkrasındaki bağlayıcılık ilkesi engeldir. Yasama organının iptal edilen kuralın aynını veya benzerini yasalaştırması

59 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1988/11, Karar 1988/11, Karar Tarihi: 24.05.1988.

60 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1992/38, Karar 1993/5 Karar Tarihi: 02.02.1993.

61 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1991/7, Karar 1991/43, Karar Tarihi: 12.11.1991.

62 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1998/58, Karar 1999/19, Karar Tarihi: 27.05.1999.

durumunda Anayasa Mahkemesi kararlarının etkinliği ortadan kaldırılarak yasaların yargısal denetimi anlamını yitirir.

Bir yasa kuralının, Anayasa'nın 153. maddesine aykırılığında sözü edilebilmesi için, iptal edilen önceki kural ile "aynı" ya da "benzer nitelikte" olması gerekir. Bunların saptanabilmesi ise öncelikle, aralarında "özdeşlik", başka bir deyişle, amaç, anlam ve kapsam yönlerinden "benzerlik" olup olmadığının incelenmesine bağlıdır.

Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı ve Anayasa'nın üstünlüğü ilkesi karşısında, iptal edilen bir kurala yeni bir yasa ile geçerlilik sağlanamaz. Anayasa Mahkemesi'nin önceki kararının etkisini ortadan kaldırmaya yönelik bir düzenleme olduğu duraksamaya yer vermiyecek kadar açık olan itiraz konusu fıkra, Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilen daha önceki kurallarla aynı içerikte olduğundan Anayasa'nın 153. maddesine aykırıdır. İptali gerekir..."

Anayasa Mahkemesi kararından çıkarılabilecek ilkeler şu şekilde sıralanabilir:

- TBMM, yapacağı düzenlemelerle "daha önce aynı konuda verilen Anayasa Mahkemesi kararlarını göz önünde bulundurmalıdır".
- TBMM, Anayasa Mahkemesi kararlarını "etkisiz" kılacak biçimde kanun çıkarmamalıdır.
- Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edilen kurallar "tekrar kanunlaştırılmamalıdır".
- TBMM, Anayasa Mahkemesi kararlarının yalnızca sonuçları ile değil, bir bütünlük içinde "gerekçeleri ile de bağlıdır".
- Anayasa Mahkemesi kararları, yasama işlemlerini "değerlendirme" ölçütlerini içerirler.
- Anayasa Mahkemesi kararları, yasama etkinliklerini "yönlendirme" işlevi görürler.
- İptal edilen kanunlarla, "sözcükleri" ayrı da olsa "aynı doğrultu", "içerik" ya da "nitelikte" yeni yasa çıkarılması halinde Anayasa'nın 153/son maddesindeki bağlayıcılık hükmüne aykırılık oluşur. İptal edilen kanun ile "özdeşlik" bulunup bulunmadığı "amaç, anlam ve kapsam" yönlerinden "benzerlik" olup olmadığının incelenmesine bağlıdır.
- TBMM'nin, iptal edilen kuralın aynısını veya benzerini kanunlaştırması durumunda Anayasa Mahkemesi kararlarının etkinliği ortadan kaldırılmış olur.

- Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı ve Anayasa'nın üstünlüğü ilkesi sonucu, "iptal edilen bir kurala yeni bir kanun ile geçerlilik sağlanamaz".

Belirlenen bu ilkeler, iptal edilen bir kanun karşısında, TBMM tarafından tekrar bir kanun çıkarılması halinde nelere riayet edilmesi gerektiğine ilişkin temel unsurları barındırmaktadır. Bu ilkelerin belirlenmesinde ise Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının, TBMM tarafından etkisiz kılınmasının önlenmesi amaçlanmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, bahsi geçen ilkeler yalnızca yasama organı için değil, iptal kararı verilen Cumhurbaşkanlığı kararnameleri hakkında da yürütme organı, yani Cumhurbaşkanı için de geçerlilik taşımaktadır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanının, iptal edilen bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile ilgili verilmiş Anayasa Mahkemesi kararlarını ve bu kararların gerekçelerini de dikkate alması ve aynı içerik ve nitelikte bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarmaması, anayasal devletin gereği olarak kabul edilmelidir.

Anayasa Mahkemesi'nin zikredilen kararında, daha önce Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen aynı konuyu düzenleyen kanunların ve kararların da listesine yer verilmiş ve yasama organının bu konudaki ısrarı, yani iptal edilen kanunun aynı içerikte yeniden kanuna konu edilmesi girişimi gözler önüne serilmiştir.⁶³ Fakat "*Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının geriye yürümezliği ilkesi*" ve buna bağlı olarak, kabul edilen kanuna göre yapılmış ödemeler, kanun iptal edilse bile geriye alınamayacağını bilincinde olunması sebebiyle, her iptalden sonra aynı içerikte yeni bir kanun konularak ve yeni yapılan kanunlara "*iptal edilmiş kanunlar bakımından kazanılmış hakların saklı olduğuna ilişkin*" anayasa dışı hükümler de konularak "hukuka aykırı ödemeler"e devamlılık sağlanmıştır.^{64 65}

63 Şahbaz, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen bir kanunun TBMM tarafından tekrar yürürlüğe konulması, Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği bir kanunu tekrar iptal etmesinin mümkün olmadığını ve bu durumun "yokluk" ile tespit edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bkz. İbrahim Şahbaz, "Anayasa Yargısında Yokluk", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl: 1999, Sayı: 4, s. 37-39.

64 Deveci, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-133-mayis-2000/2326/kiyak-emeklilik-anayasa-on-bir-kez-delinse-bir-sey-olur-mu/3289> (14.05.2024). Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz. Fahri Bakırcı, "Meclis Üyelerinin Emeklilik ve Diğer Sosyal Hakları", *Yasama Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 5, s. 150.184.

65 Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1998/58, Karar 1999/19, Karar Tarihi: 27.05.1999, Resmi Gazete Tarih-Sayı: 04.03.2000-23983. Üzerinde durulan Anayasa Mahkemesi kararında sayılan ilgili kanunlar ve Anayasa Mahkemesi kararlarının künyeleri sırasıyla şöyledir:

- 25.02.1966 günlü, 751 sayılı Yasa'ya ilişkin 29.11.1966 günlü, E:1966/11, K:1966/44,
- 08.07.1971 günlü, 1425 sayılı Yasa'ya ilişkin 24.02.1972 günlü, E:1972/4, K:1972/11,
- 25.12.1979 günlü, 2254 sayılı Yasa'ya ilişkin 01.07.1980 günlü, E:1980/28, K:1980/45,
- 07.05.1986 günlü, 3284 sayılı Yasa'ya ilişkin 02.12.1986 günlü, E:1986/22, K:1986/28,
- 21.04.1988 günlü, 3430 sayılı Yasa'ya ilişkin 24.05.1988 günlü, E:1988/11, K:1988/11,
- 26.10.1990 günlü, 3671 sayılı Yasa'ya ilişkin 02.02.1993 günlü, E:1992/38, K:1993/5,
- 03.12.1992 günlü, 3855 sayılı Yasa'ya ilişkin 28.12.1994 günlü, E:1994/59, K:1994/83,
- 24.11.1994 günlü, 4049 sayılı Yasa'ya ilişkin 17.10.1996 günlü, E:1996/4, K:1996/39,
- 04.04.1995 günlü, 4104 sayılı Yasa'ya ilişkin 13.05.1998 günlü, E:1996/51, K:1998/17.

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarına ilişkin liste, yasama organının, anayasanın üstünlüğüne ve Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarına karşı direngen tutumunu göstermesi ve içerik ve kapsam itibarıyla aynı konuyu, aynı içerik ve kapsamda kanun ile düzenleme konusu yapması bakımından önem taşımaktadır.⁶⁶

İptal davalarında işleyen usulde, 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 39/4. maddesine göre; “*İptal davalarında Mahkemece esasın incelenmesine karar verilmesi hâlinde, dava dilekçesi ile ekleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı ile iptal davası açmaya yetkili siyasi parti gruplarına gönderilir. Bu makamlar, iptal davasıyla ilgili yazılı görüşlerini değerlendirmek üzere Mahkemeye bildirebilirler*”. Kanun hükmünde görüldüğü üzere gerek davayı açacak olanlar gerekse bunun sonucundan etkilenecek muhataplar göz önüne alındığında, Anayasa Mahkemesi “esasın incelenmesi” safhasına geçince, iptal davası konusunda yazılı olarak görüşlerin sunulması amacıyla bu bildirim TBMM'ye de yapmaktadır. Ancak bugüne kadarki uygulama göz önüne alındığında, TBMM, Anayasa Mahkemesi'ne herhangi bir görüş bildiriminde bulunmamaktadır. Ayrıca söz konusu kanun hükmünün Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilip “yürürlük tarihinin ertelenmesi” durumunda da, Anayasa Mahkemesi bu konuda TBMM'ye ayrıca bir bildirimde bulunmamaktadır. Hâlbuki Anayasa Mahkemesi ile TBMM'nin bu safhadaki etkileşimi, hem iptal davasında esasın incelenmesine geçerken hem de iptal kararı verilmesi halinde kanun yapma süreci bakımından yasama organının işleyiş düzeninde harekete geçirici ve dönüştürücü sonuç yaratma potansiyelini taşımaktadır.

3.2. Türk Medeni Kanunu'nun 187. Maddesinin İptali ve Bu Çerçeve de Yasama Sürecinin İşleyişi

TBMM'nin çalışma düzeninde yasama süreci, kanun tekliflerinin sunulmasından kabul edilmesi aşamasına kadar yayılmaktadır.⁶⁷ Ancak bu aşamalardan sonra karşılaşılabilecek iki ihtimal daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki, TBMM'nin kabul ettiği bir kanunu Cumhurbaşkanının TBMM'ye geri göndermesidir. İkincisi ise iptal edilen bir kanunun, Anayasa Mahkemesi'nin gerekçelerine bağlı olarak veya hiçbir değişiklik gerçekleştirilmeksizin aynı hükümlerle veya esasa etkili olmayan değişikliklerle kabul edilmesidir. Anayasaya uygunluk denetiminde, bu hallerden ilki siyasal denetime; ikincisi ise yargısal denetime bağlı sonuç doğurmaktadır. Ancak kanun koyma sürecinde bu iki durum içe içe geçmekte ve neden-sonuç ilişkisi yaratmaktadır. Öyle ki, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı, norm koyma sürecinde yasama organı içinde siyasal denetim kanallarının harekete geçirilmesine

66 Anayasa Mahkemesi'nin 13.05.1998 tarihli kararında karşı oy yazan üyeler, daha önce iptal edilen kanun ile aynı içerikte kanun çıkarılması halinde, davaya konu işlemin yoklukla malul olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bkz. Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 1996/51, Karar 1998/17, Karar Tarihi: 13.05.1998. Bu konuda ayrıca bkz. Köküarı, *Anayasa Mahkemesi...*, s. 234.

67 Tolga Şirin, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 85-115.

kaynaklık etmektedir. Çünkü Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararında, Anayasa'nın metni esas alınarak yapılan yorumla Anayasa'nın norm etki ve değeri açıklığa kavuşturulmaktadır. Söz konusu iptale konu hükümlerin tekrar bir kanun teklifine dönüştürülmesi karşısında; iptal hükmünün, teklifi vereni, TBMM Komisyonunu ve TBMM Genel Kurulunu da bağladığı konusunda kuşku bulunmamaktadır. Zira Anayasa Mahkemesi kararları her organ ve kişiyi bağladığına göre milletvekilleri, komisyonlar ve TBMM Genel Kurulu da bu bağlayıcı kapsam içinde yer almaktadır.⁶⁸ Özellikle TBMM Komisyonlarına kanun tekliflerinin görüşülmesi sürecinde TBMM İçtüzüğü'nün 38. maddesiyle öngörülen, “anayasaya uygunluk denetimi” yetkisi de bunu açıkça ortaya koymaktadır:

“Komisyonlar, kendilerine havale edilen tekliflerin ilk önce Anayasa'nın metin ve ruhuna aykırı olup olmadığını tetkik etmekle yükümlüdürler.

Bir komisyon, bir teklifin Anayasa'ya aykırı olduğunu gördüğü takdirde gerekçesini belirterek maddelerin müzakeresine geçmeden reddeder”.

Şu durumda Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararların anayasal organları bağladığı ve bunun da anayasa hüküm ve etkisinde olduğu açıktır.⁶⁹ Bu anlamda, TBMM komisyonlarının da Anayasa'nın metnine ve ruhuna uygunluğu gözetmesi gerekmektedir. Kaldı ki Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilen bir kanun hükmünün aynen veya esasa etkili olmayan basit değişikliklerle tekrar kanun teklifine dönüştürülmesi halinde, bunun Komisyon tarafından reddedilme gerekçesi, Anayasa ve İçtüzük hükümleriyle birlikte bir bütünlük içerisinde sonuç doğurmaktadır. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararına konu olan kanun hükümlerinin iptal hüküm ve gerekçesine aykırı olarak yeniden kanun teklifine konu edilmesi halinde, TBMM Komisyonlarının bunu yetki ve sorumluluk ilişkisi bağlamında bütün yönleriyle incelemesi ve bu doğrultuda irade beyanında bulunması, yani rapor hazırlaması gerekmektedir.⁷⁰ Komisyonlar, kanun tekliflerinin bütün yönleri ve ayrıntısıyla

68 Bakırcı vd., *Parlamento Hukukuna...*, s. 275-341.

69 Teziç, *Anayasa Hukuku...*, s. 93-98.

70 Söz konusu kanunların Komisyon raporları incelendiğinde, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararları önceki kanun tekliflerinde hiç zikredilmezken son kararlarda Komisyon raporlarında bu hususa yer verildiği görülmektedir. Nitekim ilk olarak, 28.10.1994 tarih ve 733 Sıra Sayılı “Doğru Yol Partisi Grup Başkanvekili Samsun Milletvekili İhsan Saraçlar, Refah Partisi Grup Başkanvekili Kocaeli Milletvekili Şevket Kazan, Anavatan Partisi Grup Başkanvekili Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti Grup Başkanvekili Hatay Milletvekili Nihat Matkap'ın, 11.10.1983 Tarih ve 2913 Sayılı Kanun, 28.5.1986 Tarih ve 3292 Sayılı Kanun, 26.10.1990 Tarih ve 3671 Sayılı Kanun, 8.6.1949 Tarih ve 5434 Sayılı Kanun ile 14.7.1965 Tarih ve 657 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (2/1115)”nda Anayasa Mahkemesi'nin teklifin yinelenmesine yol açan iptal kararlarından hiç söz edilmezken (TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunu Raporu, Yasama Dönemi: 19, Yasama Yılı: 4, Sıra Sayısı: 802); Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilme üzerine hazırlanan 06.03.1985 tarih ve 802 Sıra Sayılı “T.C. Emekli Sandığı Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması ve Bu Kanuna İki Geçici Madde Eklenmesi Hakkında 28.2.1995 Tarihli ve 4080 sayılı Kanun ve Anayasanın 89 uncu Maddesi Gereğince Cumhurbaşkanıca Bir Daha Görüşülmek Üzere Geri Gönderme Tezkeresi ve

inceleme imkânının bulunduğu ve siyasal müzakerenin de gerçekleştirildiği ve zaman faktörünün de en geniş şekilde kullanılabilmesi organlar olduğuna göre⁷¹, bu aşamada hem Anayasa Mahkemesi kararlarının hem de diğer anayasaya aykırılık iddialarının değerlendirilmesi için bütün imkânlar mevcuttur. Bu durum ideal bir hukuk düzeninde anayasal ilkelere riayet ile işlerliğe kavuşmaktadır. Ancak Türkiye’de kanun tekniği uygulamaları göz önüne alındığında bu ilkelere sapmanın yaygınlığı, bunun çoğulcu değil çoğunlukçu bir yaklaşımla tasarlanması ve işletilmesinden kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır.⁷² Bu sebeple Komisyon safhası üzerinde anayasaya uygunluk denetimi yapılmamasına bağlı olarak, Komisyonların bu ilkelere riayet etmeleri sadece bir beklenti olabilecektir. Çünkü Komisyonlar siyasal organlar olup, Anayasa’nın 95. maddesinde yer verilen “*İçtüzük hükümleri, siyasi parti gruplarının, Meclisin bütün faaliyetlerine üye sayısı oranında katılmalarını sağlayacak yolda düzenlenir*”, hükmü doğrultusunda “güç oranında temsil”⁷³ ilkesine göre kurulduklarından, parlamentoda çoğunluğa sahip olan siyasi parti grubu veya gruplarının getirmiş oldukları kanun tekliflerinin TBMM Komisyonlarınca anayasaya uygunluk denetimine tabi tutularak reddedilmesi mümkün olmamaktadır. Benzer durum TBMM Genel Kurulunda yürütülen görüşmeler bakımından da geçerlilik taşımaktadır. Siyasi parti gruplarının Komisyonlardaki dağılımlarına bağlı oluşan karar eğilimi kural olarak TBMM Genel Kuruluna da hâkim olduğundan⁷⁴, Komisyonlarda kabul edilen bir kanun

---

Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu’nda, Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararı üzerinde durulmuş, yapılan değerlendirme ve muhalefet şerhi ile söz konusu kanun teklifine ilişkin Komisyon raporu kabul edilmiştir. Söz konusu Komisyon raporunda:

“...Hükümet adına yapılan açıklamalarda ise; Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyelerinin Ödenek, Yolluk ve Emekliliklerine Dair 26.10.1990 tarihli ve 3671 sayılı Kanunda değişiklik yapan 3855 sayılı Kanunda değişiklik yapan 4049 sayılı Kanunda, 3855 sayılı Kanunun kazanılmış hakları saklı tutmaya yönelik 6 nci maddesi yenilenmediği için kanunî bir boşluk doğduğu, bu maddenin iptal edilmesi, kazanılmış hakların da iptalini doğuracağından, 31.12.1994 tarihine kadar emekli olan milletvekilleri ile bunların dul ve yetimlerinin mağduriyetlerine sebep olacağı, Kanun ile getirilen düzenlemenin bu mağduriyeti önlemeye ve kazanılmış hakları korumaya yönelik olduğu, yeni bir hak getirmedeği, milletvekillerinin de emeklilik hususunda mevcut konulara tabi olduğu, 2 yılda emekli olmalarının kesinlikle mümkün olmadığı, birçok kamu personeli ile ilgili kanunlarda olduğu gibi, milletvekillerinin de özlük haklarının özel kanunlarla düzenlenebileceği, kaldı ki Anayasa Mahkemesinin ilk iptal gerekçesinde de milletvekillerinin emeklilik vs. özlük haklarının özel bir kanunla düzenlenmesinin daha uygun olacağına işaret edildiği, bu görüşlere de uygun olarak hazırlanmış ve görüşülerek kabul edilmiş olan Kanunla kazanılmış hakların korunmasına yönelik düzenlemelerin getirildiği ve Kanunun yeniden görüşülerek biran önce yürürlüğe konulmasında yarar görüldüğü, ayrıca burada Türkiye Büyük Millet Meclisinin itibarının da söz konusu olduğu ifade edilmiştir.

Yapılan bu görüşmeleri takiben Kanun Komisyonumuzca benimsenerek maddelerinin görüşülmesine geçilmiştir. Kanunun 1 ve 2 nci maddeleri ile yürürlük ve yürütmeye ilişkin 3 ve 4 üncü maddeleri aynen kabul edilmiştir...” Bkz. TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunu Raporu, Yasama Dönemi: 19, Yasama Yılı: 4, Sıra Sayısı: 802, s. 3.

71 Tunçer Karamustafaoğlu, *Yasama Meclisinde Komisyonlar*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1965, s. 47-60, 180-198.

72 Teziç, *Anayasa Hukuku...*, s. 226.

73 Bakırcı vd., *Parlamento Hukukuna...*, s. 301-305.

74 Bakırcı vd., *Parlamento Hukukuna...*, s. 305 vd.

teklifinin TBMM Genel Kurulunda anayasaya aykırı yönleri barındırdığı gerekçesiyle reddedilmesi pek rastlanan bir olgu değildir. Ancak bu aşamada anayasaya aykırı olduğu düşünülen veya Anayasa Mahkemesi'nin daha önce iptal ettiği kanun teklifindeki maddelere ilişkin olarak milletvekillerinin ve komisyonların değişiklik önermeleri sunmaları mümkündür.⁷⁵ Fakat gerek Komisyonlardaki gerekse Genel Kuruldaki çoğunluğun, anayasaya aykırılık iddialarını bünyesine alan önermeleri kabul etmeleri de pek rastlanan bir durum değildir.

Söz konusu değerlendirmelerin en yakın tarihli örneği Anayasa Mahkemesi'nin 22.02.2023 tarih ve Esas 2022/155; Karar 2023/38 sayılı kararı ile Türk Medeni Kanunu'nun 187. maddesine ilişkin iptal kararı sonucu işlenen kanun koyma sürecinde yaşanmıştır. Kamuoyunda 9. Yargı Paketi olarak karşılık bulan "Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi" 28. Yasama Dönemi, 2. Yasama Yılı'nda, 03.07.2024 tarihli 2/2258 Esas Numarası ile 134 milletvekilinin imzası ile TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur.⁷⁶ Esas Komisyon olarak Adalet Komisyonu'nda; tali komisyonlar olarak Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu ile Plan ve Bütçe Komisyonu'nda görüşülerek, Adalet Komisyonu'nun 11.07.2024 tarihli

75 "Değişiklik önermeleri

MADDE 87- Kanunlarda veya İktisadde aksine bir hüküm yoksa, kanun teklifinde bir maddenin reddi, tümünün veya bir maddenin komisyona iadesi, bir maddenin değiştirilmesi, metne ek veya geçici madde eklenmesi hakkında, milletvekilleri ve esas komisyon değişiklik önermeleri verebilir. Bu esaslar dairesinde milletvekilleri tarafından Anayasaya aykırılık önermeleri dahil her madde için yedi önerge verilebilir..."

76 Teklifin Madde Gereççesi

"MADDE 15- Maddeyle, 4721 sayılı Türk Medeni Kanununun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen 187 nci maddesi yeniden düzenlenmektedir. Anayasa Mahkemesinin 22/2/2023 tarihli ve E: 2022/155; K: 2023/38 sayılı kararıyla, Türk Medeni Kanununun 187 nci maddesi iptal edilmiş ve iptal kararının Resmî Gazete 'de yayımlanmasından başlayarak dokuz ay sonra yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Söz konusu iptal kararın, 28/4/2023 tarihli ve 32174 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanmıştır. İptale konu hükmünde kadının evlenmekle kocasının soyadını alacağı ancak evlendirme sırasında evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuru üzerine kocasının soyadı önünde önceki soyadım da kullanabileceği belirtilmektedir. Buna göre evlenen kadın, evlendiği kocasının soyadını almak kaydıyla önceki soyadım da kullanabilmektedir. Anayasamızın 41 inci maddesinde ailenin Türk toplumunun temeli olduğu kabul edilmektedir. Ailenin önemi değerlendirildiğinde, anne ve babanın ayrı ayrı soyadı kullanmaları, çocuk üzerinde olumsuz etkiler doğurabilecek, çocuğun hangi soyadını kullanacağı ayrı bir tartışma konusu haline gelecektir. Bu durum, Türk toplumunun temeli olan aile bütünlüğüne zarar verebilecektir. Bu nedenle Anayasa Mahkemesince iptal edilen kanun hükmü yeniden düzenlenerek evlenen kadının kocasının soyadını alacağı, ancak dilerse kocasının soyadının önünde önceki soyadını da kullanabileceği, kadının soyadı, kendi soyadı ile daha önceki kocasının soyadından oluşuyorsa bu soyadlarından sadece birisini evleneceği kocasının soyadının önünde kullanabileceği hüküm altına alınmaktadır".

Teklifin Madde Metni

"MADDE 15- 22/11/2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanununun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen 187 nci maddesi aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenmiştir: "MADDE 187- Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır. Şu kadar ki; kadın evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Kadının soyadı, kendi soyadı ile önceki kocasının soyadından oluşuyorsa kadın bu soyadlarından sadece birisini evleneceği kocasının soyadının önünde kullanabilir."

Bkz. Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi, Yasama Dönemi: 28, Yasama Yılı: 2, Tarih: 03.07.2024, Sayı: 60, Esas Numarası: 2/2258 <https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/da0e9572-85dc-4e7d-9012-019078b433ff> (22.04.2024).

157 (Sıra Sayısı) Sayılı raporu ile son şekline kavuşturulmuştur.⁷⁷ Teklifin Komisyon görüşmelerinde, tali komisyon olarak raporunu sunan Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunda, teklifin tümü üzerinde yapılan görüşmelerde, teklifin aleyhinde ve lehinde olmak üzere *görüşler ifade edilmiştir. Bu görüşlerde Meclis'te çoğunluğu sağlayan ittifak partileri lehte; muhalefet partileri ise aleyhte görüş beyan etmişlerdir.* Bu görüşlerden teklifin lehinde olan çoğunluk görüşünde, Anayasa Mahkemesi'nin 22.02.2023 tarih ve Esas 2022/155; Karar 2023/38 sayılı kararı sanki hiç verilmemiş gibi Türk Medeni Kanunu'nun 187. maddesinin iptal öncesi hükmünün neden kabul edilmesi gerektiği, yine Mahkemenin 2011 yılında verdiği ancak kapsamının ne olduğu belirtilmeyen kararına atıfla gerekçelendirilmiştir.⁷⁸ Teklifin aleyhinde olan görüşte ise Anayasa Mahkemesi'nin 22.02.2023 tarih ve Esas 2022/155; Karar 2023/38 sayılı kararı esas alınarak, bu doğrultuda bir düzenlemenin yapılması gerektiği vurgulanmış, kadınların bu konuda kendi kararlarını kendilerinin vermesi gerektiği, teklifin Anayasa Mahkemesinin verdiği kararda yer alan gerekçeleri karşılamadığı, Anayasanın eşitlik ilkesini ihlal ettiği, kadınların soyadını özgürce kullanamadığı bir ortamda çocuğun üstün yararından söz edilemeyeceği dile getirilmiştir.⁷⁹

Söz konusu görüşlerin Adalet Komisyonu Raporu'nda da lehte ve aleyhte görüşlerle karşılık bulduğu; aleyhte görüşlerin⁸⁰, *“Kadının soyadına ilişkin yapılan düzenlemenin Anayasa'nın 10'uncu maddesinde yer alan eşitlik ilkesine, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi kararlarına aykırı olduğu, soyadının kadının kimliğinin ve kişiliğinin bir*

77 TBMM Kanun Teklifleri, Yasama Dönemi: 28, Yasama Yılı: 2, Tarih: 03.07.2024, Sayı: 60, Esas Numarası: 2/2258, bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/da0e9572-85dc-4e7d-9012-019078b433ff>; <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y2/T2/WebOnergeMetni/c3d4bbf9-eb20-4e80-ac3d-e7772a54c139.pdf> (18.07.2024).

78 *“Söz konusu düzenleme yapılrken Anayasanın 41. maddesi kapsamında ailenin Türk toplumunun temeli olduğu gerekçesinden hareket edildiği, Ailenin ortak bir soyadının olmasının, herkesin farklı bir soyadı kullanmasına göre aile bütünlüğü ve çocukların üstün yararı açısından daha uygun olduğunun düşünüldüğü, Anne, baba ve çocukların aynı soyadını kullanmalarının alışılmış ve yerleşik bir uygulama olduğu, günlük kullanım ve nüfus kütükleri açısından daha yerinde olduğu, Teklif ile Anayasanın eşitliği düzenleyen hükümleriyle ailenin Türk toplumunun temeli olduğunu düzenleyen hükümleri arasında bir denge kurulmaya çalışıldığı, Anayasa Mahkemesinin 2011 yılında vermiş olduğu kararda yer alan gerekçeler çerçevesinde de Teklifin ilgili maddesinin değerlendirilmesi gerektiği, bu çerçevede Anayasaya uygun olduğu...”* ifade edilmiştir. Bkz. TBMM Adalet Komisyonu Raporu, Yasama Dönemi: 28, Yasama Yılı: 2, Sıra Sayısı: 157, Tarih: 11.07.2024, s. 29.

79 *“Kadınların evlendikten sonra kendi soyadlarını kullanamamasının yıllardır süren bir sorun olduğu, kadınların bu konuda kendi kararlarını kendilerinin vermesi gerektiği, Teklifin Anayasa Mahkemesinin 2023 yılında vermiş olduğu kararda yer alan gerekçeleri karşılamadığı, Anayasanın eşitlik ilkesini ihlal ettiği, Kadınların soyadını özgürce kullanamadığı bir ortamda çocuğun üstün yararından söz edilemeyeceği, İdeal olanın çift soyadı kullanılması olduğu, çift soyadı kullanımının neden olduğu sorunların neler olduğunun belirsiz olduğu, Kişilere evlendikten sonra soyadı seçimi noktasında tercih hakkı sunulması gerektiği, birçok ülkede bu şekilde olduğu, Çift soyadı kullanımının aile birliğini bozmayacağı, Kadının kendi soyadını kullanması ile aile birliği ve çocuğun üstün yararı kavramları arasında kurulan ilişkinin anlaşılmadığı...”* ifade edilmiştir. Bkz. TBMM Adalet Komisyonu Raporu, Yasama Dönemi: 28, Yasama Yılı: 2, Sıra Sayısı: 157, Tarih: 11.07.2024, s. 28.

80 TBMM Adalet Komisyonu Raporu, Yasama Dönemi: 28, Yasama Yılı: 2, Sıra Sayısı: 157, Tarih: 11.07.2024, s. 49.

parçası olduğu, evlendikten sonra soyadını değiştirmek zorunda kalmasının kadının kimliğine ve kişiliğine zarar verdiği, Anayasa Mahkemesinin iptal ettiği hükümlerin değiştirilmeden getirilmesinin mahkeme kararlarının etkisini ortadan kaldırdığını, kadının soyadını kullanmasının aile bütünlüğünü bozacağı ve çocukların psikolojisini olumsuz etkileyeceği yönündeki argümanların geçersiz olduğu, kadınların evlenmeden önceki soyadlarını kullanabilme hakkının eşitlik ilkesi kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ve bu hakkın mutlak bir kişilik hakkı olduğu...” ifadeleriyle; lehte görüşlerin⁸¹ ise, “Kadının soyadına ilişkin yapılan düzenlemenin aile bütünlüğünün korunması ve çocukların olumsuz etkilenmemesi bakımından olumlu bir düzenleme olduğu...” biçiminde kısa ifadelere yer verilerek temellendirildiği görülmektedir.

Görüldüğü üzere, Anayasa Mahkemesi’nin Anayasaya aykırı bularak iptal ettiği bir kanun yerine aynı veya özdeş nitelikte yeni bir kanun hükmü konulması halinde, iptal kararları sonucu Mahkeme ile yasama organı arasında sürekli bir tartışma ve hatta çekişme konusu varlık kazanacaktır.⁸² Nihai olarak, 157 Sıra Sayılı Adalet Komisyonu Raporu’nda Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararı dikkate alınmaksızın iptal öncesi hükümleri, aynı hükümlerle kabul edilmiş⁸³, ancak kamuoyunda meydana gelen yoğun tartışmalar neticesinde bu kanun teklifine ilişkin görüşmelerin 28. Yasama Döneminin 3. Yılına bırakılmasına karar verilmiştir.⁸⁴

SONUÇ

Türkiye’de siyasal karar organlarının hukuk düzeninde yarattığı en önemli sorunlardan birisi, norm koyma faaliyetinde karmaşa yaratma ve anayasaya aykırı işlemler üretme konusundaki istikrardır. Bu aykırılıkların Anayasa Mahkemesi tarafından belirlenerek iptal kararı ile sonuçlandırılması üzerine, kararların bağlayıcılığı doğrultusunda işlem tesis etmek yerine “yine” ve “yeniden” aynı konunun kanunlaştırılması yoluna başvurulduğu görülmektedir. Hatta kimi hallerde kanunlarla yapılan düzenlemelerin iptali üzerine istenilen sonucun elde edilememesine bağlı olarak “anayasa değişikliği yapmak” suretiyle, her konunun anayasallaştırılması, yani iptal edilemeyecek bir statüye kavuşturulması formülü kullanılmaktadır. Çünkü idari işlemlere konu olacak meselelerin “kanunlaştırılması”, kanunlara konu olacak

81 TBMM Adalet Komisyonu Raporu, Yasama Dönemi: 28, Yasama Yılı: 2, Sıra Sayısı: 157, Tarih: 11.07.2024, s. 50.

82 Merih Öden, *Türk Anayasa Yargısında Norm Denetimi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2023, s. 381.

83 *MADDE 15- 22/11/2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanununun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen 187 nci maddesi aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenmiştir: “MADDE 187- Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır. Şu kadar ki; kadın evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Kadının soyadı, kendi soyadı ile önceki kocasının soyadından oluşuyorsa kadın bu soyadlarından sadece birisini evleneceği kocasının soyadının önünde kullanabilir.”* Bkz. TBMM Adalet Komisyonu Tutanakları, Yasama Dönemi: 28, Yasama Yılı: 2, Sıra Sayısı: 157, Tarih: 11.07.2024, s. 199.

84 <https://www.ntv.com.tr/turkiye/tartismalara-neden-olmustu-soyadi-duzenlemesi-tekliften-cikacak-mi,Xdct1GTkTkqYgQMqQTTfmA> (24.07.2024).

meselelerin ise “anayasallaştırılması”⁸⁵ yargısal denetimden sıyrılma pratiği olarak kullanılmaktadır. Hâlbuki demokratik bir hukuk devletinde Anayasa Mahkemesi kararlarına uymak yerine bu tür uygulamalara yönelmek, anayasaya aykırı kanunların meydana getirdiği hukuk düzenindeki yıpranmayı anayasa düzeyine taşıyarak hukuka aykırı bir pratik yaratmaktadır. Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkelerinin açık bir biçimde yazılı olduğu katı ve yazılı anayasa düzeninde, Anayasa Mahkemesi kararlarının herkesi bağladığına şüphe bulunmamaktadır. Dolayısıyla Anayasa’da bu konuda açık bir düzenlenme bulunması karşısında, Anayasa Mahkemesi kararlarına uyulması bir beklenti değil, zorunluluk olarak kendisini göstermektedir.

---

85 Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) üyelerinin TBMM tarafından seçilmesini düzenleyen kanun hükmünün iptali (Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2002/100, Karar 2004/109, Karar Tarihi: 21.09.2004) üzerine Anayasa ile düzenlenmesi (m. 133); Kamu Başdenetçisinin TBMM tarafından seçimini düzenleyen kanun hükmünün iptali (Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2006/140, Karar 2008/185, Karar Tarihi: 25.12.2008) üzerine Anayasa ile düzenlenmesi (m. 74); Türkiye Futbol Federasyonu Tahkim Kurulu kararlarına karşı yargı yolunun kapatılmasını düzenleyen kanun hükmünün iptali (Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2006/118, Karar 2009/107, Karar Tarihi: 02.07.2009) üzerine Anayasa ile düzenlenmesi (m. 59) bu konuda gösterilebilecek örneklerdendir. Bkz. Ülgen, *Anayasa Yargısında...*, s. 179-181.

KAYNAKÇA

Alçın, Ayşe Aslı, “Türk Hukukunda Kişisel Sağlık Verileri ve İdarenin Kişisel Sağlık Verilerini Koruma Yükümlülüğü”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl: 2022, Sayı: 51, s. 365-410.

Aliefendioğlu, Yılmaz, *Anayasa Yargısı*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.

Anayurt, Ömer, *Anayasa Hukuku Genel Kısım*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

Arıcı, Kadir, “Türkiye’de Milletvekillerinin Sosyal Güvenliği Meselesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2013, Cilt: XVII, Sayı: 1-2, s. 77-121.

Arsel, İlhan, *Anayasa Mahkemesi’nin Bazı Eğilimleri Üzerine Görüşler ve Anayasa Mahkemesi Kararlarından Özetler*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1970.

Arslan, Zühtü, “Anayasa Mahkemesinin ‘Yorum Tekeli’ Yargısal Üstünlük ve Demokrasi”, *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan*, Cilt II, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 59-89.

Atay, Ender Ethem, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2022.

Azrak, Ülkü, “Anayasa Mahkemesi İptal Kararlarının Geriye Yürütmezliği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 1984, Cilt: 1, s. 151-168.

Bakırcı, Fahri - Gençkaya, Ömer Faruk - Ergül, Ozan - Kılıç, Abbas - Aslan, Gündüz Alp - Yüksel, İsmail, *Parlamento Hukukuna Giriş*, Lykeion Yayınları, Ankara, 2022.

Bakırcı, Fahri, “Meclis Üyelerinin Emeklilik ve Diğer Sosyal Hakları”, *Yasama Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 5, s. 150-184.

Cappelletti, Mauro, *Judicial Review in the Contemporary World*, The Bobbs-Merill Company, New York, 1971.

Çağlar, Bakır, “Avrupa Yeni Mekanında Kurumsallaşma; Hukuk ve Demokrasi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 1992, Cilt: 9, s. 233-282.

Deveci, Hıfzı, “Kıyak Emeklilik: Anayasa On Bir Kez Delinse Bir Şey Olur mu?”, *Birikim Dergisi*, Yıl: 2000, Sayı: 133, bkz. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-133-mayis-2000/2326/kiyak-emeklilik-anayasa-on-bir-kez-delinse-bir-sey-olur-mu/3289> (14.01.2022).

Döner, Ayhan, “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Gerekçelerinin Bağlayıcılığına İlişkin Bazı Sorunlar”, *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan*, Cilt II, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008.

Duran, Lütfi, “Türkiye’de Anayasa Yargısının İşlevi ve Konumu”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 1984, Sayı: 1, s. 57-87.

Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2024.

Gözler, Kemal, “Res Iudicata’nın Türkçesi Üzerine”, *AÜHF Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 56, Cilt: 2, s. 45-61.

Göztepe, Ece, “Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi’nin Doğrudan ve Dolaylı “Çağrı Kararları” Üzerine Bir İnceleme”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı: 38, s. 43-83.

Göztepe Çelebi, Ece, “Bireysel Başvuru Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası Sorunu ile Kurumsallaşma İhtiyacı”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 2016, Sayı: 33, s. 93-118.

Göztepe, Ece, “Anayasa Yargısının Meşruluğu“, *Demokratik Anayasa-Görüşler ve Öneriler*, (Haz. Ece Göztepe/ Aykut Çelebi), Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

Gülsoy, Mehmet Tefrik, *Özgürlüklerin Korunmasında Anayasa Yargısının Yeri ve Meşruluğu*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

Hakyemez, Yusuf Şevki, “Anayasa Mahkemesi Karar Gerekçelerinin Bağlayıcılığı Sorunu”, *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan*, Cilt II, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 365-398.

İşıқтаç, Yasemin - Metin, Sevtap, *Hukuk Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2023.

İba, Şeref - Kılıç, Abbas, *Anayasa Yargısı Dersleri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2021.

İba, Şeref, *Anayasa Dersleri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2022.

Kaboğlu, İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2021.

Kaboğlu, İbrahim Ö., *Anayasa Yargısı*, Platon Hukuk Yayınları, İstanbul, 2024.

Kaboğlu, İbrahim Ö., “Kelsen Modeli “Sınırları”nda Demokratikleşme Sürecinde Anayasa Yargıçları”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 1993, Sayı: 10, s. 381-404.

Kanadoğlu, Osman Korkut, “Yeni Anayasa Arayışları ve Karşılaştırmalı Hukuk Bağlamında Anayasa Mahkemesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 2008, Cilt: 24, s. 61-89.

Kanadoğlu, Osman Korkut - Duygun, Ahmet Mert, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2021.

Karamustafaoğlu, Tunçer, *Yasama Meclisinde Komisyonlar*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1965.

Karan, Ulaş, *Öğretide ve Uygulamada Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası-Norm Denetimi İle Bireysel Başvuru Usulünde Verilen Kararlar Özelinde Bir İnceleme*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Kaya, Semih Batur, *Anayasa Mahkemesi Karar Gereçlerinin Bağlayıcılığı Sorunu*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Kılıç, Abbas, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Bildirilmesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı: 38, s. 85-126.

Köküsarı, İsmail, *Anayasa Mahkemesi Kararlarının Türleri ve Nitelikleri*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Mcwhinney, Edward, *Supreme Courts and Judicial Law-Making: Constitutional Tribunals and Constitutional Review*, Martinus Nijhoff Publishers, Lancaster, 1986.

Öden, Merih, *Türk Anayasa Yargısında Norm Denetimi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2023.

Özbudun, Ergun, “Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Pekişmesi Sürecinde Anayasa Mahkemelerinin Rolü”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 24, s. 359-364.

Özbudun, Ergun, *Türkiye’de Demokratikleşme Süreci*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017.

Sır, Onur, *Hukuk Devleti Açısından Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2011.

Şahbaz, İbrahim, “Anayasa Yargısında Yokluk”, *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl: 1999, Sayı: 4, s. 23-48.

Şirin, Tolga, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2017.

Ülgen, Özen, *Anayasa Yargısında İptal Kararlarının Etkileri*, Onikilevha Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Yıldırım, Turan, “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı”, *Argumentum*, Yıl: 1993, Cilt: 34, Sayı: 3, s. 601-606.